Аида Имангулијева

ҸҮБРАН ХӘЛИЛ ҸҮБРАН

АЗӘРБАЈҸАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЈАСЫ
ЈАХЫН вә ОРТА ШӘРГ ХАЛГЛАРЫ ИНСТИТУТУ

АИДА ИМАНГУЛИЈЕВА

ҸҮБРАН ХӘЛИЛ ҸҮБРАН

(һәјат вә јарадычылығы)

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

„Елм" нәшријјаты
Бакы—1975

Азәрбајҹан ССР Елмләр Академијасы
Редаксија-Нәшријјат Шурасынын
гәрары илә чап олунур

Редактору филоложи елмләр намизәди **В. М. Гулузадә**

© „Елм“ нәшријјаты, 1975

7-2-2
100-73 J

XIX әсрин сону вә XX әсрин әввәлләриндә Ливанын тарихи өлкәдә Османлы империјасынын ағалығы, Түркијә султаны Әбдүлһәмидин (1876—1909) ганлы режими, һабелә тез-тез өлкә дахилиндә баш верән дини тоггушмаларла сых бағлыдыр. Ејни заманда бу дөвр халгын ојанмасы вә милли-азадлыг һәрәкатынын гүввәтләнмәси дөврү иди; өлкәдә ингилаби јүксәлиш јаранмыш, буржуа маарифчиләри чәрәјаны мејдана кәлмишди. Бу чәрәјанын нүмајәндәләри азадлыг вә тәрәгги уғрунда мүбаризә апарырдылар.

Ливанда баш верән ичтиман-сијаси ирәлиләјиш јени әдәбијјатын мејдана кәлмәсинә сәбәб олду. Әл-Бустани (1819—1883), Әһмәд Фарис әш-Шидјаг (1805—1887) кими маарифпәрвәр әрәб јазычыларынын һәмин илләрдә јаздыглары әсәрләриндә Ливан халгынын ағыр һәјаты әкс олунурду. Адларыны чәкдијимиз јазычылар Ливанда јени реалист әдәби үслубун, заманын тәләбләринә ҹаваб верән јени әдәбијјатын јаранмасы вә формалашмасы үчүн бөјүк фәалијјәт көстәрмишләр.

Бу дөврдә бүтүн әрәб әдәбијјатында олдуғу кими Ливан әдәбијјатында да көһнә әдәби ән'әнәләрдән хилас олмаг, көһнә формалары гырмаг, јени гајәли әдәбијјат јаратмаг уғрунда мүбаризә кедирди. Мүтәрәгги јазычылар ҹидди чәтинликләрә раст кәлирдиләр. Чүнки әсрләрдән бәри классик формалара вә ән'әнәләрә адәт етмиш әрәб охуҹулары јени әдәби формалара (хүсусилә ше'рдәки јениликә) тәзликлә алышма

билмирдиләр. Буна көрә дә јазычылар әсәрләринин мөвзусуну мүасирләшдирсәләр дә, онун формасыны көһнә үслубда, охучуларын тәләбинә вә зөвгүнә ујғун шәкилдә сахламаға чалышырдылар.

Түрк һөкмранлығы вахты өлкәнин асылы вәзијјәти, полис режими, террор вә тә'гибләр, ағыр јашајыш тәрзи бир чох мүтәрәгги әрәбләри доғма јурдуну тәрк едиб харичи өлкәләрә кетмәјә мәчбур етмишди. Бир чох ливанлы әдиб, шаир вә журналист Мисирә, Түркијәјә, бә'зиләри исә Авропа өлкәләринә вә һәтта Америкаја көчмүшдүләр.

Мүһачир јазычылар әчнәби өлкәләрдә өз әдәби фәалијјәтини давам етдирсәләр дә, бу фәалијјәт чох вахт мүвәффәгијјәтсизлијә уғрајырды. Белә ки, Түркијәдә вә Авропанын бир сыра бөјүк шәһәрләриндә јаранмыш бә'зи әрәб әдәби чәмијјәтләри вә тәшкилатлары мүхтәлиф сәбәбләр үзүндән тезликлә дағылмышды. Әрәб мүһачирләри нисбәтән мүнасиб шәраити Америкада тапмышдылар. Хүсусән Нју-Јорк шәһәри мүһачир әрәб журналистләринин, шаир вә әдибләринин чәмләшдији јер олмушду. Бураја топлашмыш мүһачир әрәбләр өз милли мәдәнијјәтләринин, гәдим Шәрг адәт вә ән'әнәләринин бир нөв тәблиғатчысына чеврилмишдиләр.

Америкаја көчмүш әрәб зијалылары мүхтәлиф әдәби дәрнәкләрин, чәмијјәтләрин вә нәшријјатларын әтрафында бирләширдиләр. Онлар баша дүшүрдүләр ки, әрәб әдәбијјатыны вә дилини мәһв олмагдан сахламаг, ону хилас етмәк, әрәб дилини әрәб милләтинин букүнкү һәјаты илә сых әлагәдә олан фәал ичтимаи бир амилә чевирмәк үчүн ваһид тәшкилатда бирләшмәлидирләр.

Белә бир тәшкилат 1920-чи илдә Нју-Јоркда јаранан «الرابطة القلمية» («Гәләмләр бирлији») әдәби чәмијјәти олду. Бу чәмијјәтин јаранмасы јени әрәб мәдәнијјәтининкишафында көркәмли рол ојнајан тәзә вә бөјүк әдәби

мәктәбин мејдана кәлмәси демәк иди. «Гәләмләр бирлији»нин јени бахышларынын, бәдии програмынын, ичтимаи дүнјакөрүшүнүн тәшәккүл тапмасында XIX әср мүтәрәгги рус әдәбијјаты вә әдәби тәнгиди мүһүм рол ојнамышдыр. Белә ки, бу тәшкилатын әсас хадимләриндән олан Михаил Нүајмә, Әбд әл-Мәсиһ Һәддад, Нәсиб Әридә өз тәһсилләрини Фәләстин чәмијјәтинин рус мәктәбләриндә алмыш, классик рус әдәбијјатынын габагчыл идејаларыны дәриндән граврамышдылар. Онлар јазычылары әдәбијјатда ичтимаи мөвзулары күчләндирмәјә чағырыр, реал һәјаты әкс етдирмәји тәблиғ едир, әрәб әдәбијјатында әсрләрдән бәри давам едән жанр вә форма мәһдудлуғуна, тәглидчилијә гаршы мүбаризә апарырдылар.

Һәјата вә әтраф мүһитә јанашмагда реалист тәфәккүр тәрзи, инсанлары һәјәчанландыран, севиндирән амилләр, онларын һәјаты, чәмијјәтин мүхтәлиф тәбәгәләринин јашајышынын реалист әкси—бүтүн бунлар мүһачир јазычыларын, хүсусилә «Гәләмләр бирлији» үзвләринин өз јарадычылыглары үчүн әсас көтүрдүкләри принсипләр иди; башга сөзлә десәк, онлар Авропа вә классик рус әдәбијјаты илә таныш олуб, мүтәрәгги әрәб әдәбијјатыны ән'әнәви мөвзулар чәрчивәсиндән хилас едәрәк, реал һәјаты, мүһити дәрк етмәјин мүһүм васитәсинә чевирмәјә чалышырдылар.

«Гәләмләр бирлији» үзвләринин ән бөјүк хидмәтләриндән бири будур ки, мәһз онлар илк дәфә олараг әрәб әдәбијјатына јени бәдии метод—тәнгиди реализм методу кәтирдиләр.

Вәтәнләриндән узаг дүшмүш әрәб шаир вә әдибләринин фәалијјәтини халгы үчүн ән вачиб мәсәләләрә истигамәтләндирән, онлары ваһид тәшкилат әтрафында бирләшдирән көркәмли јазычы Чүбран Хәлил Чүбран олмушдур. «Гәләмләр бирлији» мәһз онун тәшәббүсү, сә'ји

нәтичәсиндә јаранмыш вә Ҹүбран 11 ил бу әдәби ҹәмијјәтин сәдри олмушдур.

Мүасир әрәб әдәбијјатынын көркәмли вә орижинал сималарындан бири олан Ҹүбран Хәлил Ҹүбранын әсәрләринин шөһрәти Шәрг өлкәләри илә мәһдудлашмыр. Авропада вә Америкада да бир чохлары ону истеʼдадлы јазычы вә маһир рәссам кими танıјырлар. Ҹүбранын мүәллими олмуш көркәмли франсыз һејкәлтәрашы Окүст Роден (1840—1917) онун һаггында демишдир: «Бу истеʼдадлы ливанлыдан—XX әсрин Уилјам Блејкиндән дүнја чох шеј көзләјә биләр»[1].

Ҹүбран 1883-чү илдә Шимали Ливанын Бшаррә кәндиндә анадан олмуш вә орада да ибтидаи тәһсил алмышдыр. Бир чох дикәр ливанлы аилә кими, ҹүбранлар аиләси дә өз күзәраныны јахшылашдырмаг үмиди илә 1895-чи илдә Америка Бирләшмиш Штатларына—Бостон шәһәринә көчүр. 1898-чи илдә Ҹүбран тәһсилини давам етдирмәк мәгсәдилә Ливана гајыдыр вә «Әл-Һикмәт» адлы католик мәктәбини битирир. Аилә үзвләринин Бирләшмиш Штатларда вәфат етмәләри онун јенидән Бостона гајытмасына сәбәб олур.

Гүрбәтдә ҹүбранлар аиләсинин талеји чох фачиәли кечмишдир: әрәб мүһаҹирләрини үзүб тәләф едән амансыз вәрәм хәстәлији бир илин әрзиндә кәләҹәк јазычынын анасыны, бачысыны вә аиләни доландыран бөјүк гардашы Бутрусу һәјатдан апарыр. Әзиз адамларынын өлүмү Ҹүбрана чох ағыр тәʼсир едир. Бу илләр онун һәјатында ән ағыр вә мискин бир дөвр иди.

Буна көрә дә һәмин дөврдә Ҹүбранын чәкдији рәсм әсәрләриндә гәм-кәдәр әһвали-руһијјәси ајдын дујулмагдадыр. Бу әсәрләр Ҹүбранын рәсмләринин илк сәркисиндә көстәрилмиш вә мүәллифини сәнәт аләминдә мүәјјән гәдәр танытмышдыр.

Ҹүбран 1908-чи илдә Парисә кедир вә инҹәсәнәт институтунда тәһсил алмаға башлајыр. Бурада о, рәнккарлыг сәнәтинин инҹәликләринә јијәләнмәклә јанашы, франсыз дилини өјрәнмәјә бөјүк диггәт верир, Парисин мәдәни һәјатыны изләјир, әдәби фәалијјәтлә мәшғул олур. Ҹүбранын әдәби јарадычылығынын илк мәһсуллары олан лирик шеʼрләри әзиз адамларынын вахтсыз итирмәсиндән доған дәрин кәдәр дујғулары илә долудур.

Парисдә тәһсилини баша вурдугдан сонра Ҹүбран онун рәссамлыг истеʼдадыны гијмәтләндирән вә Америкада она һамилик едән месенат гадын Мари Һаскелин мадди јардымы илә Авропа өлкәләринә сәјаһәтә чыхмыш, Рома, Бруссел, Лондон кими мәшһур шәһәрләрин тарихи абидәләринә, зәнкин музејләринә тамаша етмишдир.

1912-чи илдә Ҹүбран Бостона гајытмыш, тезликлә орадан Нју-Јорка көчмүшдүр. Бу нәһәнк шәһәрдә о, чошгун әдәби вә рәссамлыг фәалијјәтинә башламышдыр. Бурада Ҹүбран өзүнүн рәсм әсәрләринин јени сәркисини тәшкил етмишдир. Сәрки рәнккарлыг һәвәскарлары арасында бөјүк мүвәффәгијјәт газанмыш, һәмин әсәрләр тәнгидчиләр тәрәфиндән јүксәк гијмәтләндирилмишдир.

Нју-Јоркда Ҹүбран мүһаҹир әдибләрлә көрүшүр, һәмвәтәнләринин Американда тәшкил етдикләри мәтбуат органларында әмәкдашлыг едирди.

О заман Нју-Јорк әрәб өлкәләриндән, хүсусилә Ливандан вә Сурријадан мүһаҹирәтә кетмиш јазычылары вә шаирләри өзүнә ҹәлб едән бир мәркәзә чеврилмишди.

XIX әсрин ахырлары вә XX әсрин әввәлләриндә Ливан зијалыларынын бөјүк бир һиссәси—хырда вә орта

[1] В. Волосатов. «Джебран Халил Джебран» (кириш сөзү). Д. Х. Джебран. «Сломанные крылья». Москва, 1962, сәһ. 3. (Бундан сонра: В. Волосатов. Ҹ. Х. Ҹүбран).

буржуазијаја мəнсуб шəхслəр, һабелə миссионер мəктəблəринин мə'зунлары бир-биринин ардынча Ливандан вə Сурнјадан көчүб кедирдилəр, чүнки бурада сензура онларын əл-голуну бағламышды, фəалијјəт үчүн кениш мејдан јох иди. Мүһачирлəр арасында исте'дадлы вə мəһсулдар јазычылар, журналистлəр чох иди. Əсасəн, романтикаја мејл едəн бу јазычыларын əдəби јарадычылығы XVIII əср Авропа əдəбијјатына чох јахын иди. Көркəмли шəргшүнас И. Ј. Крачковски мүһачир әдиблəр һаггында јазыр: «Өз вəтəнлəриндə чох заман азад əдəби јарадычылыг имканындан мəһрум олан бир сыра јазычылар Америкаја кетдилəр; орада онлар чох заман Едгар Понун, Ралф Уолдо Емерсонун, Уолт Уитменин бөјүк тə'сири алтына дүшүрдүлəр. Адлары јени əрəб əдəбијјатынын тарихинə дүшмүш бир чох бөјүк сима мүһачирəтдə јетишмишдир»[2].

Нју-Јоркда Ҹүбран өз һəјатыны тамамилə əдəбијјата вə рəссамлыға һəср едир. Бу дөврдə о, мадди еһтијач ичиндə јашаса да, вəтəн һəсрəти чəксə дə, һəр һалда онун үчүн «илк планда јарадычылыг мəсəлəлəри, дахили нараһатлыг һисси, əдəбијјатда вə рəнккарлыгда јорулмадан јени јоллар ахтармаг гајғысы дурурду»[3].

Ҹүбран Нју-Јоркда јашајаркəн мүəјјəн гəдəр танынмыш мүһачир јазычыларла—Михаил Нүајмə, Илја Əбу Мады, Надра Һəддад вə башгалары илə көрүшүрдү.

Ҹүбранын илк мəтбу əсəри «المهاجر» («Мүһачир») гəзетинин сəһифəлəриндə дəрч олунмуш «Јениликчи јазычы» сəрлөвһəли мəгалəсидир. Бундан бир мүддəт сонра бир-биринин ардынча онун ики һекајəлəр мəчмуəси—«عرائس المروج» («Чəмəнлəр кəлинлəри», 1906) вə «الأرواح المتمردة» («Үсјанкар руһлар», 1908) китаблары чапдан чыхыр. Көркəмли əрəб јазычысы вə тəнгидчиси доктор Исмајыл Əһмəд Əдһəм əрəб əдəбијјаты тарихи үчүн бу ики мəчмуəнин əһəмијјəтини јүксəк гијмəтлəндирмиш вə онлары «əрəб бəдии нəсринин илк нүмунəлəри» адландырмышдыр.

Һəмин мəчмуəлəрə дахил олан һекајəлəр о дөврдə јашајан əрəб новеллачыларынын јарадычылығы үчүн чох сəчијјəвидир. XX əсрин əввəллəриндə фəалијјəт көстəрəн əрəб тəнгидчи вə əдəбијјатшүнаслары бəдии əдəбијјатда артыг көзəл форма дејил, долғун мəзмун ахтарырдылар. Əсəрин идејасы мүтлəг илк плана чəкилирди. Јухарыда адлары чəкилəн мəчмуəлəриндə Ҹүбран тəнгидчилəрин бу тəлəблəринə чаваб вермиш вə о дөвр үчүн чох вачиб олан сосиал—ичтимаи мөвзулары тəблиғ етмишди. Һəмин һекајəлəрдə əдиб чəсарəтлə чəмијјəтин јаралары вə əдалəтсизликлəри əлејһинə чыхыр, илаһи көзəллијə вə паклыға вурғунлуғуну ифадə едирди. Ҹəмијјəтин һəјатына нүфуз етмəјə сə'ј көстəрəн Ҹүбран халгын үмидсиз вə ағыр вəзијјəтини тəсвир едəркəн бу мəнзəрəлəри реал епизодларла чанландырмаға чалышырды. Јазычы белə бир фикир тəлгин едирди ки, о, һəгигəт вə көзəллик, сəадəт вə севинч арзусу илə јашајыр, лакин һакимлəрин зүлмү, руһанилəрин икиүзлүлүјү нəтичəсиндə һəјат өз мə'насыны итирмиш, һəгигəт вə көзəллик исə əлчатмаз категоријалара чеврилмишдир.

«Чəмəнлəр кəлинлəри» китабы «Нəсиллəрин күлү вə əбəди мəш'əл», «Банлы Марта» вə «Ағлыны итирмиш Јуһəнна» һекајəлəриндəн ибарəтдир.

Бу һекајəлəрдə мүəллиф Ливан халгынын һəјатыны вə мəишəтини реалистчəсинə тəсвир едир, шаһиди олдуғу керчəклијин мəнфи чəһəтлəрини тəнгид етмəјə чалышыр.

---

[2] И. Ю. Крачковский. «Арабская литература в Америке» (1895—1915). Известия ЛГУ, I ч., 1928, сəһ. 3—4. (Бундан сонра И. Ј. Крачковски. «Америкада əрəб əдəбијјаты»).

[3] И. Ю. Крачковский. «О книге Михаила Нуайме о Джебране», Сечилмиш əсəрлəри, III ч., М.—Л., 1956, сəһ. 350.

«Үсјанкар руһлар» топлусуна јазычынын дөрд һекајәси—«Һанили Варда», «Гәбирләрин наләси», «Кәлин јатағы» вә «Гафир Хәлил» дахил едилмишдир.

Бу топлуја Чубран белә бир епиграф јазмышдыр: «Мәним гәлбими әзизләјән гәлб үчүн. Өз сирләрини мәним үрәјимә бошалдан үрәк үчүн. Мәним һиссләримин атәшини бу китабдан јухарыда аловландыран әл үчүн»[4].

Мәһчәр әдәбијјатынын көркәмли нүмајәндәләриндән олан М. Нуајмәнин (1889-чу илдә анадан олмушдур) китаба јаздығы мүгәддимәдә охујуруг: «О, фикир вә гәлб азадлығыны мәһдудлашдырмыш вә бир овуч шәхсә адамларын һәјатына, дујғуларына һаким кәсилмәк имканы вермиш амансыз адәтләр вә ганунлар әлејһинә үсјан галдыран дүшүнчәләри барәдә јазмышдыр»[5].

Бу һекајәләриндә мүәллиф әсрләрдән бәри давам едән хурафата өз мәнфи мүнасибәтини билдирир, ичтимаи әдаләтсизлик, гадын һүгугсузлуғу әлејһинә чыхыр. Бу әсәрләрдә дин буховларына вә мәишәт зүлмүнә гаршы һәмин дөвр вә мүһит үчүн чәсарәтли, үсјанкар әһвали-руһијјә әкс олунмушдур.

Бу китаблара дахил олан һекајәләр әрәб һәјатындан вә мәишәтиндән чох узагларда, АБШ-да мүһачирәтдә олан заман јазылса да, «...өз көкләри илә доғма вәтәнлә бағлыдыр вә бурада мәзмун е'тибарилә бир чизки тапмаг мүмкүн дејилдир ки, онларын мүәллифинин чохдан бәри вәтәндән дәрбәдәр дүшдүјүнә дәлаләт етсин... һисс олунур ки, бүтүн һекајәләр һәјатын өзүндән көтүрүлмүшдүр, адәмлар, гәһрәманлар мүәллифин өз фикирләрининн тәблиғатчыларыдырлар»[6].

Бу ики һекајәләр мәчмуәси мүәллифә бөјүк шөһрәт газандырды вә ону әрәб шәргиндә мәшһурлашдырды.

1912-чи илдә Чубран өзүнүн ән бөјүк вә мәшһур нәср әсәрини—«الاجنحة المتكسرة» («Гырылмыш ганадлар») повестини јазды. Бу әсәрин сүжетини демәк олар ки, мүәјјән дәрәчәдә мүәллифин тәрчүмеји-һалы, онун илк мәһәббәти илә әлагәдар романтик әһвалатлар тәшкил едир. Китаб чапдан чыхандан сонра М. Нуајмә онун барәсиндә бөјүк вә чох гијмәтли тәнгиди мәгалә јазмыш вә повести «бәдбин кечәдән сонра үмид сәһәри»[7] адландырмышдыр.

Чубран мәнсур ше'р жанрында да чохлу әсәр јазырды. Доғрудур, әрәб әдәбијјатында бу жанрын баниси ролуну әрәб өлкәләриндә чох мәшһур олан јазычы-публисист Әмин әр-Рејһани (1879—1940) ојнамышдыр. Әр-Рејһани илк әрәб јазычысыдыр ки, мәнсур ше'р жанрына кениш шөһрәт газандырмыш вә ону јүксәк сәнәткарлыг сәвијјәсинә чатдырмышдыр.

Әр-Рејһанијәдәк бу форма әрәб әдибләринә мә'лум дејилди. Буну илк нөвбәдә онунла изаһ етмәк лазымдыр ки, форма барәсиндә сон дәрәчә мүһафизәкар олан әрәб поезијасы өлчүсүз, вәзнсиз ше'рләри узун мүддәт гәбул етмирди. Әрәб әдәбијјатында јалныз Гур'анын бә'зи фәсилләри бу әдәби формаја јахын иди. Бу саһәдә илк аддымлар атан әр-Рејһани дә, Чубран да көркәмли мәнсур ше'р устасы Америка јазычысы Уолт Уитмени (1819—1892) өзләринин мүәллими һесаб едирләр.

---

[4] جبران خليل جبران، المجموعة الكاملة، بيروت cәh. 80, 1941. (Бундан сонра: Ч. Х. Чубран. Әсәрләри күллијјаты).

[5] جبران خليل جبران، الارواح المتمردة مقدمة بميخائل نعيمه، Нју-Јорк, 1908, сәһ. 23.

[6] И. Ј. Крачковски. «Америкада әрәб әдәбијјаты», сәһ. 19.

[7] ميخائيل نعيمه، سبعون، بيروت، ١٩٦٢ II ч., сәһ. 30. (Бундан сонра: М. Нуајмә. Јетмиш иллик).

Әрәб әдәбијјатында мәнсур ше'р кичик парчалардан ибарәт бир жанрдыр, бурада форма көзәллији һәлледичи рол ојнајыр. Бу әсәрләри мүәјјән дәрәчәдә афоризмләрин гәдим классик нөвү илә мүгајисә етмәк мүмкүндүр. Әслиндә бунлар тәбиәт вә һәјат душүнчәләридир. Әр-Рејһанинин вә Чубранын јарадычылығында бу ше'рләр конкрет дөвр илә сых әлагәдар олдуғуна көрә дә мараг доғурур.

Мәнсур ше'р мүһачир әдибләрин ән чох севдикләри жанрлардан бири иди. XIX—XX әсрләрин говушдуғу дөврдә әрәб әдәбијјатында тарихи роман жанры нечә типик, сонралар һекајә—новелла Мисир модернистләри* үчүн нечә характерик идисә, мәнсур ше'р дә мүһачир әрәб әдибләри үчүн еләчә сәчијјәви иди[8].

Әмин әр-Рејһанинин вә дикәр мүһачир јазычыларын әсәрләри сајәсиндә бу форма бир чох әдибин јарадычылығында өз әксини тапмышдыр. Мәзмунуну дәјишмәклә Мисир модернистләри дә она мүрачиәт етмишләр. Онларын јарадычылығында әсасән тарихи-әдәби, фәлсәфи вә ичтимаи характерли мөвзулар үстүнлүк тәшкил едирди.

Чубран бу жанры илк нөвбәдә мөвзу чәһәтдән зәнкинләшдирмишдир. И. Ј. Крачковскинин јаздығы кими, онун мәнсур ше'рләринин сүжетләрини «үмумбәшәри һесаб етмәк лазымдыр. Чубран надир һалларда специфик әрәб мәсәләләринә тохунур, буну чох вахт она верилмиш сорғулара вә ја әрәб өлкәләриндәки һадисәләрә чаваб олараг едирди»[9].

Мүасир әрәб әдәбијјатшүнасы Надирә Чәмил Сәррач һәмин жанрын инкишафында Чубранын ролуну belә гијмәтләндирир: «Онун ше'рләринин мөвзулары реал иди, һәјатла бағлы иди, онун хәјалы һеч заман булудларда чөвлан етмирди, о, һәмишә садә һәјаты тәсвир едир, әдаләт вә хејирхаһлығы тәблиғ едирди»[10].

1914-чү илдә Нју-Јоркда чапдан чыхмыш «دمعة و ابتسامة» («Көз јашы вә тәбәссүм») адлы китабы Чубранын мәнсур ше'рләриндән ибарәтдир. Бу әсәрләр мухтәлиф илләрдә мүһачирләрин мәтбуат органларында, о чүмләдән «Әл-Мүһачир» гәзетиндә дәрч олунмушдур.

Китабын адындан көрүндүјү кими, бурада мүәллиф тәзадлы паралелләрдән истифадә етмиш, севинч илә кәдәри, көз јашы илә тәбәссүмү, севки илә һичраны гаршы-гаршыја гојмушдур. Тәзадлы бојалардан вә сәчијјәләрдән истифадә етмәклә Чубран әсас идејаны даһа габарыг нәзәрә чатдырмаг имканы газаныр. М Нуајмәнин фикринчә, Чубрана хас олан кәдәр вә гүссә, үсјанкарлыг вә гијамчылыг, чашгынлыг вә утанчаглыг кими хүсусијјәтләр бу китабда өзүнү даһа ајдын бүрузә вермишдир.

Чубран өз китабыны нә үчүн мәһз белә адландырдығыны изаһ едәрәк јазырды: «Мәним һәјатым көз јашлары вә тәбәссүмләрдән ибарәтдир, көз јашы мәнә һәјатын сирләрини, онун гаранлыг вә зүлмәтли чәһәтләрини изаһ едир. Тәбәссүм мәни инсанлара, һәјата јахынлаш-

* XX әсрин әввәлләриндә Мисирдә бир груп мүтәрәгги јазычы мүасир Авропа мәдәнијјәтинин вә әдәбијјатынын наилијјәтләриндән истифадә едәрәк, өз милли әдәбијјатларыны инкишаф етдирмәјә вә јүксәлтмәјә чәһд көстәрирдиләр. Белә јазычылары Мисир модернистләри адландырырдылар (Бах: И. Ј. Крачковски. XX әср әрәб әдәбијјаты, 1946, сәһ. 25).

8 И. Ј. Крачковски. «Харичи әрәб әдәбијјаты», сечилмиш әсәрләри, III ч., сәһ. 93.

9 И. Ј. Крачковски. XX әср әрәб әдәбијјаты, сәһ. 22.

10 نادرة جميل سراج: شعراء «الرابطة القلمية»، القاهرة، ١٩٥٥، сәһ. 309. (Бундан сонра: Н. Сәррач. «Гәләмләр бирлији»нин шаирләри).

дырыр. Көз јашы дујғуларымын фачиәсидир. Тәбәссүм севинчимин тәзаһүрүдүр»[11].

Бу китаб Ҹүбранын гәлбинин, дүшүнчәләринин, һәјатынын изтирабларынын ин'икасыдыр.

Нју-Јоркда Ҹүбран дикәр мүһачир әдибләрлә тез-тез көрүшүрдү. Онларын әксәријјәти өз јарадычылыг јолуну артыг мүәјјән етмиш јазычылар иди.

Һәмин јазычылар мүһачирләрин демәк олар ки, бүтүн мәтбуат органларында актуал мөвзуларда тез-тез чыхыш едирдиләр. Әдәбијјата вә инчәсәнәтә мүнасибәтдә Ҹүбранла онлар арасында јахын ҹәһәтләр чох иди. Буна көрә дә тәсадүфи дејилдир ки, Ҹүбран вә бир сыра дикәр јазычы вә шаирләр даһа мәһсулдар фәалијјәт көстәрә билмәк үчүн өзләринин әдәби бирлијини јаратмағы зәрури һесаб едирдиләр. Белә бирлик милли әдәбијјатын мәнафејинә хидмәт етмәк вә ону фәал иҹтимаи гүввәјә чевирмәк саһәсиндә сә'јләрин бирләшдирилмәси үчүн лазым иди. Јухарыда адыны чәкдијимиз «Гәләмләр бирлији» мәһз белә бир әдәби тәшкилата чеврилди.

«Гәләмләр бирлији» өз әтрафында сәккиз мүһаҹир јазычыны бирләшдирмишди. Бунлар Ҹүбран Хәлил Ҹүбран, Михаил Нүајмә, Вилјам Кәтисфләјс, Әбд әл-Мәсиһ Һәддад, Надра Һәддад, Илјас Аталлаһ, Нәсиб Әрида вә Рәшид Әјјуб иди.

Ҹәмијјәтин өз мәтбуат органы вар иди, бурада онун үзвләринин вә дикәр әрәб јазычыларынын әсәрләри дәрҹ олунурду. «Гәләмләр бирлији»нин органы олан « السائح »(«Сәјјаһ») гәзетинин сәһифәләриндә бәдии әсәрләрлә јанашы, елми-тәнгиди мәгаләләр дә дәрҹ едилирди. Бу мәгаләләрдә мүһаҹир јазычыларын бүтүн

---

[11] ميخائيل نعيمه، جبران خليل جبران: حياته و موته و ادبه و فنه، بيرت، ١٩٣٦ сәһ. 186. (Бундан сонра: М. Нүајмә. Ҹ. Х. Ҹүбран).

јени әсәрләринә објектив гијмәт верилирди. «Сәјјаһ» гәзети васитәсилә мүһаҹир јазычылар өз һәмкарларындан тез-тез хејирхаһ вә фајдалы мәсләһәтләр алыр, јарадычылыгларында олан нөгсанларын тәнгидини көрүрдүләр. Гејд етмәк лазымдыр ки, Шәрг ән'әнәләринә көрә һәмишә әсәрләри тә'рифләнән мәгаләләрә адәт етмиш јазычылар үчүн белә тәнгид чох фајдалы иди.

«Гәләмләр бирлији» үзвләринин јарадычылығында реал керчәклији әкс етдирән јени мәзмунлу әсәрләрә даһа кениш јер верилирди. Тәглидчилик вә ән'әнәвилик кетдикҹә арадан чыхырды. Мүһаҹир јазычылар әдәбијјатда тапданмыш чығырлардан узаглашмаға чалышырдылар. Онларын јарадычылығы инкишафда иди.

М. Нүајмә бу јени әдәби мәктәбин мәгсәд вә вәзифәләри, бүтүн әрәб әдәбијјаты үчүн онун әһәмијјәти барәдә белә јазырды: «...Әдәбијјатымызы дурғунлуг вә тәглидчилик дөврүндән чыхарараг үслуб вә мәзмун саһәсиндә кәшфләрә доғру апаран бу јени руһ бу күнүн үмиди вә сабаһын әсасыдыр.

Бизим фикримизҹә, әрәб әдәбијјатыны вә дилини мәзмун вә үслуб саһәсиндә јалныз гәдим әдәбијјаты тәглид етмәк чәрчивәсиндә сахламаға сә'ј көстәрәнләр әдәбијјатымызы вә дилимизи јејиб кәмирән гурда бәнзәјирләр. Онлара мүгавимәт көстәрилмәсә, әдәбијјатымызы вә дилимизи елә бир вәзијјәтә кәтириб чыхарарлар ки, даһа ону инкишаф етдирмәк вә ҹанландырмаг мүмкүн олмаз»[12].

Әлбәттә, «Гәләмләр бирлији»нин үзвләри классик әдәбијјаты өјрәнир, әһәмијјәтини дәрк едир вә онун ајры-ајры нүмајәндәләринин јарадычылығына бөјүк гијмәт верирдиләр. Онлар е'тираф едирдиләр ки, классикләр

---

[12] М. Нүајмә. Ҹ. Х. Ҹүбран, сәһ. 170.

арасында елә нәһәнкләр вар ки, онларын әсәрләри бир чохлары үчүн даим илһам мәнбәји олараг галачагдыр. Бунунла јанашы, мүһачир јазычылар әдәбијјатда јени орижинал јоллар ахтарырдылар. Вәтәндә адәтән мүрачиәт етдикләри бөјүк һәчмли формалар бурада тез-тез дәјишән шәраитә чаваб верә билән, актуаллығы илә фәргләнән вә гәзетләр үчүн даһа чох әлверишли олан кичик новеллаларла, мәгаләләрлә, ше'р парчалары илә әвәз олунмушду.

Мәтбуат органларында мүһачир јазычыларын ән мухтәлиф мәсәләләрә даир јазылары дәрч едилирди. Бунларын арасында сијаси мәгаләләр, бәдии әсәрләр барәсиндә рә'јләр, кечмиш нәсилләрә мәнсуб јазычыларын јарадычылығы һаггында характеристикалар вә сәрбәст мөвзуларда олан бәдии дүшүнчәләр вар иди. Адәтән беле мәгаләләрдә вә гыса бәдии әсәрләрдә ән'әнәви натиглик үсулларына, дәбдәбәли ифадәләрә јер верилмир, сәрбәст форма, садә вә тәбии дил үстүнлүк тәшкил едирди.

Һәмин дөврдә «әс-Саиһ» гәзетиндә Чүбранын да мәгаләләри вә бәдии әсәрләри тез-тез дәрч олунурду. Бунлар јазычынын мухтәлиф актуал мәсәләләр барәсиндә фикир вә дүшүнчәләрини чәсарәтлә ифадә етдији јазылары иди.

Сонралар бу мәгаләләр вә мәнсур ше'рләр топланараг «العواصف» («Туфанлар») ады илә мәчмуә шәклиндә чапдан бурахылмышдыр. Һәмин мәчмуәни 1920-чи илдә Гаһирәдә «دارالهلال» нәшријјаты чап етмишдир.

«Көз јашы вә тәбәссүм» мәчмуәсиндә Чүбран орта әсрләрин ичтимаи вә мәишәт галыгларынын, хурафатын, чәһаләт вә керилијин халгын башына кәтирдији бәлалары садәчә олараг тәсвир едирдисә, бурада ону һәмвәтәнләринин керидә галмасы, әталәти, гадынларын

һүгугсузлуғу, зүлм вә әдаләтсизлик шәраити нараһат едирдисә, «Туфанлар» мәчмуәсиндә јазычынын үсјанкар сәси ешидилир, бу әсәрдә онун көзәллик мәфһумуна олан мүнасибәти даһа ајдын, инсан дујғуларынын тәсвири даһа бәшәри, динә бахышы даһа дүшүнүлмүш шәкилдә верилир.

Мәчмуәјә дахил едилмиш мәгаләләрин демәк олар ки, һамысында инсаны көләјә чевирән гурулуша гаршы, диндар адамларын чибиндән гызылы вә күмүшү руһаниләрин чибинә ахытмаға көмәк едән динә гаршы, әсил сәнәти вә сәнәткары гијмәтләндирмәјән чәмијјәтә гаршы јазычынын гәти е'тиразы ифадә олунмушдур.

Чүбранын сонракы илләрдә мухтәлиф мүһачир мәтбуатында дәрч олунмуш ајры-ајры мәгалә вә ше'рләри 1923-чү илдә Гаһирәдә чап едилән «البدائع والطرائف» («Көзәлликләр вә гәрибәликләр») адлы мәчмуәдә топланмышдыр.

Һәмин мәчмуәјә мүәллифин әсасән лирик вә фәлсәфи характерли мәнсур ше'рләри дахилдир. Мөвзулары чох рәнкарәнк олан бу әсәрләрин әсас идејасы әдаләтин, мәһәббәтин вә көзәллијин вәсфидир. Чүбран һансы мөвзуја тохунурса-тохунсун, онун әдаләтсизлијә гаршы үсјанкар руһу, хејирхаһлығa вә көзәллијә рәғбәти һәр бир әсәрдә ачыг-ајдын һисс олунмагдадыр.

Чүбран дикәр әсәрләрини инкилис дилиндә јазмышдыр. Бунлар әсасән ашағыдакылардыр: «Диванә» (1918), «Гаршыда кедән» (1920), «Пејғәмбәр» (1923), «Гум вә көпүк» (1926), «Иса инсан оғлудур» (1928) вә «Јер аллаһлары» (1930). Һәмин әсәрләрин бир чоху әрәб дилинә тәрчүмә олунмуш вә Әрәб Шәргинин мухтәлиф өлкәләриндә дәфәләрлә нәшр едилмишдир.

Биринчи ики әсәрин мәзмуну бир-биринә чох јахындыр. Демәк олар ки, мүәллиф әввәлки мәчмуәдә гал-

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

дырдығы мөвзулары икинчидә бир нөв даһа да инкишаф етдирир. Һәмин китаблара дахил едилмиш һекајәләрин чохунун гәһрәманлары чәмијјәтдә өз јерини тапа билмәјән, адамајовушмаз, тәрки-дүнјалыға мејл едән адамлардыр. Бу адамлар тәк-тәнһа галмышлар. Чәмијјәтин ганунларыны вә гајдаларыны анлаја билмирләр, әтрафдакылар да онлары баша дүшмүрләр. Чүбран belә адамлара рәғбәт бәсләјир, чүнки онлары хејирхаһ, әдаләтли, сәмими вә инсанпәрвәр һесаб едир.

1823-чү илдә чапдан чыхмыш «Пејғәмбәр» китабы Чүбранын шөһрәтини даһа да артырды. Әсәр инкилис дилиндә олдуғу үчүн Шәрг өлкәләриндәки охучуларла јанашы, Авропа охучулары да ону охудулар вә бәјәндиләр. «Гәрб охучусуну Шәрг колорити илә мәфтун едән» (Ә. әр-Рејһани) бу китаб Ч. Х. Чүбранын ән орижинал әсәрләриндән биридир.

Һәмин китабда Чүбран динин бә'зи мәсәләләрини нәзәрдән кечирир, бир чох ичтимаи проблемләр тәдгиг едир, бүтүн бәшәријјәтә сәадәт вә әмин-аманлыг арзулајыр. Мүәллиф өз әсәриндә нәдән бәһс едир? Әрәб әдәбијјатшүнасы Иса ән-Наури бу суала белә чаваб верир:

«Бу китаб мәһәббәт вә оғуллар, һәдијјәләр вә хөрәкләр, ичкиләр вә иш, севинч вә кәдәр, евләр вә палтарлар, сатгы вә алгы, чинајәтләр вә чәзалар, ганунчулуг вә азадлыг, ајрылыг вә еһтирас, изтираб вә өзүнү дәркетмә, тәһсил вә достлуг, нитг вә көзәллик, дин вә өлүм һаггындадыр»[13].

Көрүндүјү кими, мүәллифин тохундуғу мәсәләләрин даирәси чох кенишдир. Лакин Чүбран һансы мәсәләдән данышырса-данышсын, о, һәмишә мүтәфәккир, бөјүк сәнәткар, сөз устасы вә өз халгыны, бүтүн бәшәријјәти һәдсиз дәрәчәдә севән бир инсан олараг галыр.

«Пејғәмбәр» китабы доғма вәтән үчүн гүссә вә һәсрәт дујғулары илә ашыланмышдыр. Әсәрин гәһрәманы Мустафа адлы оғлан 12 илдир ки, мүһачирәтдәдир вә бу илләр әрзиндә һәр күн кәми көзләјир ки, миниб вәтәнә гајытсын. Мустафанын јеканә арзусу гәриблијә сон гојмаг, доғулуб боја-баша чатдығы кәндә гајытмагдыр. Пејғәмбәрин гајытмасы барәдә китабда тәсвир олунмуш әһвалат да Чүбранын јенидән вәтәнә дөнмәк арзуларынын ифадәсидир.

Китабда тәсвир едилән әһвалатлар Чүбранын бөјүк инсанпәрвәр олдуғуну көстәрир. О, инсанлары објектив, хејирхаһ олмаға чағырыр, тәбиәти мисал көстәрәрәк: «Күләк јердән баш галдыран ән зәиф отларла нә дилдә данышырса, күчлү палыд ағачы илә дә һәмин дилдә данышыр»[14]—дејир. «Пејғәмбәр» Нитшенин әсәрләринин тә'сири алтында јазылмышдыр. Нуајмә гејд едир ки, «Зәрдүшт» Нитшенин өзү олдуғу кими, Мустафа да Чүбранын өзүдүр. Нитше Зәрдүштә рәмзи вә метафорик бәзәкләрдән палтар кејдирәрәк ону танымајанларын нәзәрләриндән кизләтмишдир. Чүбран да Мустафаја символизм вә мәчазлар либасы кејиндирмиш вә ону танымајанларын көзләриндән јајындырмышдыр»[15].

Мүәллифин дәрин фантазијасы, изаһларынын ајдынлығы, метафораларын көзәл ишләдилмәси, фикрин орижинал тәрздә ифадә олунмасы сајәсиндә бу китаб һәм Гәрбдә, һәм дә Әрәб Шәргиндә чох кениш шөһрәт тапмышдыр. Нуајмәнин дедијинә көрә, «Пејғәмбәр» Амери-

---

[13] عيسى الناعوري. ادب المهجر، القاهرة، ١٩٥٩ сәһ. 200. (Бундан сонра: И. ән-Наури. Мәһчәр әдәбијјаты).

[14] И. ән-Наури. Мәһчәр әдәбијјаты, сәһ. 69.

[15] М. Нуајмә. Ч. Х. Чүбран, сәһ. 207.

кә тәригәтләринин, мәсәлән, «квакерләрин» килсә китабларындан биринә чеврилмишдир[16].

Ҹүбранын 1926-чы илдә јаздыгы «Гум вә көпук» китабына мүәллифин јаратдығы афоризмләр, мүдрик ифадәләр вә зәрб-мәсәлләр дахилдир. Ҹүбран бу китабда өз дүшүнҹәләрини, фикирләрини шәрһ етмиш, санки үрәјини бошалтмышдыр. Мәҹмуәдәки бүтүн афоризмләр мәзмунлудур, инсанлара мәһәббәт дујғулары илә зәнкиндир.

Ҹүбранын афоризмләри инсан характерләрини ачыб көстәрир... мәһәббәт, достлуг, сүлһ, әдәбијјат, инҹәсәнәт һаггындадыр. Мәсәлән, мүәллифин инсанпәрвәрлијини ифадә едән бир нечә афоризми нәзәрдән кечирәк:

«Аллаһ, довшаны мәнә гурбан вермәкдән әввәл мәни ширә гурбан вер»[17].

«Сән корсан, мән исә кар, елә исә әлини вер мәнә, биримиз дикәрини апарсын»[18].

«Нифрәт—јерә сәрилмиш ҹәназәдир, сизләрдән ким гәбир олмаг истәјир?»[19].

Бәрабәрлик һаггында афоризмләрә диггәт јетирәк: «Фәза, кәһкәшанын пәнҹәрәләриндән баханлар үчүн сәма илә јери бир-бириндән ајырмыр»[20].

«Пәрғу балышларда јатанларын көрдүјү јухуларын нәм торпагда јатанларын јухусундан һеч дә көзәл олмадығыны билә-билә мән һәјатын әдаләтлилијинә инамымы нечә итирә биләрәм»[21].

---

16 М. Нуајмә. Ҹ. Х. Ҹүбран, сәһ. 217.
17 Ҹ. Х. Ҹүбран. Гырылмыш ганадлар, Москва, 1962, сәһ. 181.
18 Јенә орада, сәһ. 182.
19 И. ән-Наури. Мәһҹәр әдәбијјаты, сәһ. 90.
20 Ҹ. Х. Ҹүбран. Гырылмыш ганадлар, сәһ. 180.
21 Јенә орада, сәһ. 181.

Мәҹмуәдәки афоризмләрин бир чоху мүәллифин фәлсәфи дүшүнҹәләринин мәһсулудур...

«Бәшәријјәт әбәдијјәт вадисиндән өлмәзлик дәнизинә ахан ишыг чајыдыр»[22].

«Субутсуз е'тираз етмәк—идракын сон пилләсиндә дурмаг демәкдир»[23].

«Мән өзүмү о вахт тәнһа һисс едәрәм ки, инсанлар мәним кизли мәзијјәтләрими гынајараг ашкар гүсурларымы тә'рифләсинләр»[24].

«Һәјат онун гәлбини охумағы баҹаран мүғәнни тапа билмәјәндә онун дәрракәси илә данышан философ јарадыр»[25].

«Һәгигәти һәмишә билмәк вә ону бә'зән учадан демәк лазымдыр»[26].

«Иса инсан оғлудур» (1928) вә «Јер аллаһлары» (1930) адлы китабларында Ҹүбран христианлығын бә'зи еһкамларыны, дин мәсәләләрини нәзәрдән кечирир. Бу ики сон әсәриндә мүәллиф бә'зән өзүнүн әввәлки идејаларынын зиддинә чыхыр.

Кениш шөһрәт газанмасына, мүһаҹир һәмвәтәнләри арасында она һөрмәт вә еһтирам бәсләнилмәсинә бахмајараг, Ҹүбран гәлбән раһатлыг тапмырды. О, Америкада узун илләр јашамышдыр. Лакин даим Ливанын һәсрәтини чәкмишдир. Ҹүбран Нуајмәјә дејирди:

«Аллаһ мәни вә сәни бу мәдәнијјәтдән вә мәдәниләрдән, Америкадан вә америкалылардан хилас етсин вә биз аллаһын һөкмү илә азад олуб Ливанын бәјаз зирвәләринә, онун сакит вадиләринә гајыдаг. Орада биз үзүм

---

22 Ҹ. Х. Ҹүбран. Гырылмыш ганадлар, сәһ. 182.
23 Јенә орада, сәһ. 170.
24 Јенә орада.
25 Јенә орада, сәһ. 183.
26 Јенә орада.

вә тәрәвәз jejәрик, вәтәнин шәрабыны вә зejтун jaғыны ичәрик, онун хырманларында jaтарыг, сүрүләрини отарарыг, онун чаван чобанлары илә отуруб-дурарыг, чешмәләринин зүмзүмәсини динләjәрик. Гәлбим мәндән шәрәфли һәjат, дүшүнчәләрим азадлыг, бәдәним исә истираһәт тәләб едир. Азадлыг, фикир нәчабәти мәнә jaлныз Ливанда гаjыдачагдыр. Јох, мән Ливанда jашаjачағам, һеч олмазса чисмим орада jашаjачагдыр. Бу аләм, машынлар вә хүлjалар аләми мәни тәнкә кәтирмишдир»[27].

Лакин Чүбран вәтәнә гаjыда билмәди. Изтираблар вә мәһрумиjjәтләр өз ишини көрдү: jазычы вәрәм хәстәлиjинә тутулмушду. 1931-чи ил апрелин 11-дә о, Нју-Јоркда вәфат етди. Өлүм аjағында Чүбран өзүнүн бүтүн әсәрләрини доғма Бшаррә шәһәринә мирас вердиjини билдирир.

Ливанлылар чох севдикләри вәтәнпәрвәр jaзычынын хидмәтләрини jүксәк гиjмәтләндирмишләр. Онун гәбри вәтәнинә—Бшаррә шәһәринә көчүрүлмүш вә чох чәкмәмиш ки, jазычынын мәгбәрәси һәмвәтәнләринин севимли зиjарәткаһына чеврилмишдир. Ливанда онларча музеj, мәктәб Чүбранын адыны дашыjыр. Америка енсиклопедиjаларында АБШ-ын көркәмли jазычыларынын адлары илә jaнашы бөjүк әрәб jазычысы Чүбран Хәлил Чүбранын да ады чәкилир.

Академик И. Ј. Крачковскинин jаздығы кими, Чүбранын вәфаты тәгрибән иjирми ил давам етмиш чох әһәмиjjәтли бир әдәби мәрһәләнин баша чатмасы демәк иди.

[27] М. Нуаjмә. Ч. Х. Чүбран, сәһ. 268.

Тәрчүмеjи-һалындан көрүндүjү кими, Чүбран өз гәләмини ән мүхтәлиф әдәби жанрларда сынамышдыр. Лакин онун jарадычылығында әсас jери һәр һалда һекаjәләри вә мәнсур ше'рләри тутур. Мәһз бу әсәрләрдә әрәб халглары һәjатынын ән «хәстә» чәһәтләринә тохунулур, онун ән сәчиjjәви тәзаһүрләри тәсвир олунур. Бу жанрлардан истифадә етмәклә Чүбран ән актуал мөвзулара мүрачиәт едир, һәjат һәгигәти ахтарыр вә чанлы характерләр jарадыр.

Чүбран өз һекаjәләриндә бир чох мәсәләjә тохунмушдур. Лакин Шәргдә гадынларын һүгугсуз вәзиjjәти, ичтимаи әдаләтсизлиjин ифшасы, дини хүрафатын вә руһаниләрин тәнгиди, вәтәнпәрвәрлик дуjғулары бу мөвзулар арасында үстүнлүк тәшкил едир.

Әрәб чәмиjjәтиндә гадынын һүгугсуз вәзиjjәти Чүбраны даим нараһат етмиш, гадын образлары онун jарадычылығында мүһүм jер тутмушдур. Јазычы һекаjәләринин әксәриjjәтиндә гадынын талеjи мәсәләсинә тохунмуш, бир сыра мүһүм әсәрләрини исә тамамилә бу мөвзуjа һәср етмишдир. Бүтүн бу әсәрләрдә Чүбран гадынын чәмиjjәтдә һүгугсуз, мәзлум, бә'зән һәтта көлә вәзиjjәтиндән нараһат олдуғуну, наразы галдығыны билдирир.

«Банлы Марта»[28] һекаjәсиндә Чүбран гадына геjриинсани мүнасибәт бәсләнилмәсинә гаршы өз е'тиразыны ифадә етмишдир. «Банлы Марта» алдадылмыш бир кәндли гызын кәдәрли талеjи һаггында һекаjәдир.

Ушаг jaшларындан jетим галмыш Марта гәддар бир гәjjумун һимаjәсиндә jaшаjыр. Чүбран jазыр: «О, сүбһ-

[28] Ч. Х. Чүбран. «Чәмәнләр кәлинләри», әсәрләри күллиjjаты, сәһ. 56.

чағы гәјјумун гәзәбли сөјүшләри илә јухудан ојаныр вә горхудан бүтүн бәдәни титрәјирди... Мәғрур гәлбли, һеч бир һәјат тәҹрүбәси олмајан бу гыз үзәринә һәлә тохум сәпилмәмиш хам торпаг кими иди»[29].

Бир дәфә варлы бир кәнҹ ону јаланчы вә'дләр, нәвазишли сөзләрлә алдадыб өзү илә шәһәрә апарыр. Чох кечмир ки, о Мартаны таныш олмајан шәһәрдә көмәксиз-имдадсыз гојуб кедир. Кәнддә бөјүмүш бу садәлөвһ гыз бөјүк шәһәрдә пулсуз, јурдсуз вә кимсәсиз галыр. Марта еһтијачдан, јохсуллугдан вә тәнһалыгдан әзаб чәкир. Көрпә ушағы илә о, Бејрутун дар, зибилли күчәләринин бириндә јарымучуг зирзәмидә јашајыр. Ону алдадыб бәдбәхт едән кәнчин өзү кими варлы, авара јолдашлары Мартаны гаранлыг, сојуг зирзәмисиндә дә раһат бурахмырлар. Мүәллиф Мартанын дили илә дејир: «Онун достлары мәним һарада јашадығымы өјрәндиләр. Онлар мәним нечә зәиф вә көмәксиз олдуғуму билирдиләр. Бир-биринин ардынча мәним јаныма кәлмәјә башладылар, һәр бири дә мәним шәрәфими пул баһасына, мәним ҹисмими чөрәк баһасына сатын алмаға чалышырды»[30].

Ҹүбран кимсәсиз, аҹиз бир гызын өлүмүнә баис олан зәнкин әјјашын вә онун достларынын заһири «инҹәликләри» архасында кизләнән јыртычы сифәтләрини ачыб көстәрмәклә варлыларын өзбашыналығыны мәзәммәтләјир, сәрвәтин һәр шејә һөкмран олдуғу инсан ләјагәтинин пула сатылдығы ҹәмијјәтин әдаләтсиз, вәһши ганунларыны ифша едир.

Ҹүбран Мартанын һалына ачыјыр, ону позғун вә әхлагсыз бир гадын кими мәзәммәтләмир, әксинә, буржуа ҹәмијјәтинин икиүзлүлүјүнүн вә чүрүклүјүнүн гурбаны олмуш Мартаны мүдафиә едир. О јазыр: «Јох, Марта, сән гәбирләр арасында јашасан да, лә'нәтләнмәли адам дејилсән. Һәјат сәни чиркаб ичәрисинә салса да, сән мурдарланмамысан. Бәдәнинә јахылмыш чиркаб сәнин тәмиз гәлбинә тохунмамыш, онун ҹанлы рүшејмләрини мәһв етмәмишдир... Марта сән инсан чилдли һејванын тапдаладығы бир чичәксән. О, сәни ајагласа да, сәнин гәлбинин әтри кетмәмишдир»[31].

Мартанын әзаблы вә ағыр һәјатыны тәсвир едәркән Ҹүбран бу гәдәр дәһшәтли ичтимаи бәлалар төрәдән ҹәмијјәтин әлејһинә чыхыр. Лакин мүәллиф бу бәлаларын, әдаләтсизликләрин ичтимаи сәбәбләрини ачыб көстәрә билмир. Јазычы Мартанын өз ачы талејинә көлә кими табе олдуғуну тәсвир едир, онун башына белә мүсибәтләр кәлмәсиндә кимин күнаһкар олдуғуну габарыг сурәтдә верә билмир вә јалныз она әдаләтли мүнасибәт бәсләнилмәси барәдә мүҹәррәд чағырышларла кифајәтләнир.

Јазычынын сонракы һекајәләриндә гадын характерләринин кетдикчә тәкмилләшдијини изләмәк мүмкүндүр. «Һанили Варда»[32] вә «Кәлинлик јатағы»[33] һекајәләринин гәһрәманлары һүгугсуздур, лакин онлар өз талеләринә көлә кими баш әјмирләр: Бу гадынлар мәһрумијјәтләрә мә'руз галсалар да, өз һүгугларыны тәләб едир, сәадәт ахтарырлар.

«Һанили Варда» һекајәси белә бир епиграфла башланыр: «Гызлара мәхсус гајғысызлыгдан ојанараг өзләрини әр евиндә көрән, әри тәрәфиндән пула вә бәхшишләрә гәрг едилсәләр дә, һөрмәт вә достлуг һиссләри илә әһатә олунсалар да гәлбләриндә ҹанлы мәһәббәт алову јандырыла билмәјән бәдбәхт гадынлара»[34].

---

29 Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 65.
30 Јенә орада.

31 Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 63—64.
32—33 Ҹ. Х. Ҹүбран. «Үсјанкар руһлар», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 81, 106.
34 Јенә орада, сәһ. 82.

Варда да мәһз белә бәдбәхт, көмәксиз гадынлардандыр. О, атасы јериндә олан варлы бир кишијә—Рәшид бәј Нуамана әрә верилмишдир. Рәшид бәј елә күман едир ки, бүтүн вар-дөвләтини Варданын ајаглары алтына сәпәләсә, она көзәл палтарлар, баһалы бәзәк-дүзәк алса, ону чинс атлар гошулмуш дәбдәбәли кареталарда кәздирсә, чаван арвадынын гәлбинә вә һиссләринә саһиб ола биләр.

Лакин Варда белә дүшүнмүр. О, сәрвәтдән вә дәбдәбәдән имтина едир, севдији адамын вар-дөвләтдән, көзәл мебелдән мәһрум олан, анчаг һәјат гајнајан комасына көчмәји үстүн тутур. Бу гадын тәмтәраглы сарајлара нифрәт едир, онлары гәбир адландырыр, «дири-дири гәбрә көмүлмәк истәмәдијини билдирир. Әзәмәтли биналарын гызыла чәкилмиш дамлары алтында јаланын вә ријанын јува салмасындан Варда икраһ һисси илә данышыр:

«Онлар (евләр—*А. И.*) һәгарәт, изтираб вә бәдбәхтлијин кизләндији мағаралардан башга бир шеј дејилдир. Бура көзә јахылан сүрмәнин вә додаг бојасынын алтында зәиф гадынын икиүзлүлүјү, күмүшүн вә гызылын архасында исә кишинин худбинлији вә һејвани маһијјәти кизләнмиш әһәнк гәбирләрдир. Һәмин сарајларын диварлары әзәмәтлә көјә учалыр, лакин алдадылмыш гурбанларын аһ-наләләри бу диварлары сарсыда билсәјди онлар дармадағын оларды. Јохсуллар бу евләрә көзүјашлы, һәсрәтлә бахырлар. Анчаг онлар билсәјдиләр ки, јохсулларын өз арвадларынын гәлбиндә ашыбдашан инчә мәһәббәт дујғуларындан бу евләрин сакинләринин гәлбиндә әсәр-әламәт белә јохдур, онлар истеһза илә күлүмсәјәрәк сакитчә өз дахмаларына гајыдардылар. Бу бәр-бәзәкли евләрдә арвадларынын әхлагындан хәбәри олмајан кишиләр, өз көзәлликләринин гурбаны олуб истәмәдикләри варлы адама әрә верилмиш гадынлар јашајыр»[35].

Варданын фикринчә, «гадынын хошбәхтлији вә сәадәти әринин тутдуғу мөвгедә вә онун мәрһәмәтиндә дејил», әрлә арвад арасында олан мә'нәви анлашылмада, гаршылыглы мәһәббәтдәдир.

Варда һәјат, Шәрг гадынынын вәзијјәти барәдә өз дүшүнчәләри илә чәмијјәтә гаршы, гадыны һүгугсуз вәзијјәтә салан көһнәлмиш ганунлара вә ән'әнәләрә гаршы е'тиразыны билдирир. О, јарамаз ганунлар гаршысында итаәт етмәкдән чәсарәтлә бојун гачырыр, чыхыш јолуну севмәдији әрин евиндән өз севкилисинин јанына кетмәкдә тапыр. Беләликлә, бу гадын һәм өзү, һәм дә эталәт үзәриндә гәләбә газаныр, зәифликдән вә көләликдән јаха гуртарыр.

Варда образы әрәб әдәбијјаты үчүн јени бир тәзаһүр иди. Варда өз чәсарәти илә ону нанкорлугда вә хәјанәтдә тәгсирләндирәнләр үзәриндә мә'нәви чәһәтдән јүксәлир.

Шәрг гадынынын талејини дәһшәтли бир фачиәјә бәнзәдән Чубран өз фикирләрини һекајә гәһрәманынын—Варданын монологу васитәсилә белә ифадә едир: «Бу, һәлә әрә кетмәјин нә демәк олдуғуну билмәкдән әввәл өзүнү әр чарпајысына буховланмыш көрән һәр бир гадынын гәлбиндә кечәнин зүлмәтиндә ојнанылан фачиәдир. Бу гадын өз гәлбини бүтүн варлығы илә, ән тәмиз вә көзәл мәһәббәтлә севдији башга бирисинин јанында чырпынан көрүр. Бу дәһшәтли мүбаризә гадынларда зәифлијин, кишиләрдә гүввәнин тәзаһүр етдији вахтдан башламыш вә зәифлијин күчү гаршысында көләлијинә сон гојулмајынча гуртармајачагдыр; бу,

---

35 Ч. Х. Чубран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 89.

инсанларын чиркин ганунлары илә гәлбин мүгәддәс дујғулары арасында кедән бөјүк бир мүһарибәдир»[36].

Варданын әри ону нанкорлугда тәгсирләндирир, өзүнү хырда һиссләрә, еһтираса гурбан верилмиш киши һесаб едир. Лакин мүәллиф аиләнин дағылмасында өз азадлығы наминә мүбаризә апаран Варданы дејил, ону пул күчүнә зорла өзүнә арвад едән Рәшид бәј Нуаманы мүгәссир һесаб едир. Мүәллиф дејир: «Варда бәдбәхт гадын иди. О, хошбәхтлик ахтарырды, ону тапмышды вә онун уғрунда мүбаризә апарырды»[37].

Бүтүн әсәр боју гәһрәманыны мүдафиә едән, она һагг газандыран Чүбран һекајәнин сонунда сорушур: «Мәкр гадына өз хошбәхтлијини әринин бәдбәхтлији үзәриндә гурмаг ихтијары верилмишдирми?». Әсәри тамамлајан икинчи суалла да мүәллиф елә бил өзүнә чаваб верир: «Бәс кишијә өз хошбәхтлији наминә гадынын һиссләрини буховламаг ихтијарыны ким вермишдир?»[38].

«Кәлин јатағы» һекајәсиндә өз разылығы олмадан аиләси тәрәфиндән севмәдији бир адама әрә верилмиш бир гыз севдији оғланла көрүшмәјә чәсарәт кестәрир. Лакин биринчи һекајәдә Варда өз һәјатыны јенидән гурмаға наил олурса, бурада ики севкилинин талеји фачиәлидир. Һекајәнин гәһрәманы Лејла адлы бир гыздыр. О, тој кечәси севкилисинә гачмағы тәклиф едир. Рәдд чавабы алан Лејла јанында кизләтдији бычагла севкилисини, сонра да өзүнү өлдүрүр.

Бу һекајәдә Чүбран мүхтәлиф характерли сурәтләрин парлаг галерејасыны јаратмышдыр. Әсәрин гәһрәманы Лејла, онун севкилиси Сәлим вә Лејланын рәфигәси Сүсән кәнч, артыг ојанмыш нәслин нүмајәндәләридир. Онлар сабаһкы күнүн—«ишыглы вә идраклы» күнүн адамларыдыр.

Лејла ону өз арвады етмәк үчүн һијләдән, пулдан вә јаландан истифадә етмиш адахлысыны севмәдијини тој күнү билдирмәкдән чәкинмир. Бу чәсарәтли гыз чәмијјәтә, онун зүлмәт вә чәһаләтлә долу адәт вә ән'әнәләринә мејдан охујараг дејир: «Сиз мәним сөзләрими баша дүшмәзсиниз, чүнки дәниз далғалары улдузларын нәғмәсини динләмәкдән мәһрумдурлар... Сиз мәни хатырлајачаг вә чинајәткар ағызларынызла лә'нәтләјәчәксиниз, сизин нәвәләриниз исә мәнә һагг газандырачаглар»[39].

Лејла өз адахлысыны атараг Сәлим илә гачмаға, рәһмсиз тамаһкар адамларын әлиндән јаха гуртармаға һазырдыр. Лакин көһнәлмиш адәт-ән'әнәләр Сәлимин бејниндә чох дәрин көк салмышдыр. О, тој күнү өзкәнин нишанлысыны көтүрүб гачмағы «намусуна» сығышдыра билмир. Буна көрә дә Сәлим өз мәһәббәтини, сәадәтини вә һәјатыны гурбан верир.

Сүсән бу чәсарәтли вә мәрданә һәрәкәти үстүндә өз рәфигәсини гынамыр. О, Лејланын ачы талејинә биканә галмыр, һәр ики мәрһума күфр демәк истәјән руһанини лә'нәтләјир, ону «кор кафир» адландырыр, јалныз «әјјашлыг вә һәјасызлыг» үчүн дүнјаја кәлмиш «нәчабәтли» гонаглары ифша едир. Сүсән онлара дејир: «Рәдд олуб өз мәнһус јуваларыныза кедин, чүнки мәләкләрин мәһәббәт гурбанлары һаггында маһнылары сизин күл илә долдурулмуш гулагларыныза кәлиб чатмаз».[40]

Бу һекајәләр мүәллифин еһтирас вә һәјәчаны илә, Шәрг үчүн актуал олан мәсәләләрин гојулушу илә, өз

---

36 Ч. Х. Чүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 87.
37 Јенә орада.
38 Јенә орада, сәһ. 105.
39 Ч. Х. Чүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 113.
40 Јенә орада, сәһ. 115.

өлкәсинин чәсур гадынларына Чүбранын дәрин рәғбәти илә диггәти чәлб едир. «Гәлбин пүнһаны»[41] һекајәсиндә Чүбран адахлынын вар-дөвләти илә көзләри бағланараг гызларынын һәјатыны пуча чыхаран валидејнләри тәнгид атәшинә тутур. Һекајә гәһрәманынын атасы күрәкәнин сәрвәти илә өз вәзијјәтини мөһкәмләндирмәк үчүн гызыны севмәдији бир адама әрә верир. Чүбран арзулары вә дујғулары гызыла гурбан верилән гызларын талејинә дәриндән ачыдығыны бу әсәриндә јенидән ифадә едир.

Чүбранын гадынларын талејинә һәср олунмуш ән бөјүк әсәри «Гырылмыш ганадлар» повестидир.

Һәмин повестин јазылмасы әрәб дүнјасында мүһүм бир һадисәјә чеврилди. Әрәбләр узун мүддәт өзләринин әдәбијјатыны инкишаф етдирмәк имканындан мәһрум олдугларына көрә, бу халгын сөз усталарынын јарадычылығында һәјаты рәнкарәнк тәзаһүрләри илә әһатә едә билән әсәрләр нисбәтән кеч мејдана кәлмишдир. Үмумијјәтлә әрәб нәсри вә хүсусән онун повест вә роман кими жанрлары јалныз XIX әсрин ахырларында вә XX әсрин әввәлләриндә мејдана кәлиб инкишаф етмәјә башламышдыр.

Чүбранын бу повестиндә һәјати конфликтләр чох реал тәсвир олунмушдур. Әсәр Шәрг гадынынын кешмәкешли һәјатына мүәллифин дәриндән ачыдығыны әкс етдирир.

Јазычы илк һекајәләриндән бә'зиләринин сүжетләрини бу повестдә инкишаф вә тәчәссүм етдирмишдир. «Гырылмыш ганадлар» повестиндә Чүбран мүһүм мәсәләләрә тохунур. О, амансыз адәтләр вә зәрәрли ән'әнәләр, руһаниләрин алчаглыгы вә рәзиллији барәдә јазыр, өз

[41] Ч. Х. Чубран. «Көз јашы вә тәбәссүм», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 293.

һәмијјәтинин керилијини, фәалијјәтсизлијини вә әталәтини ифша етмәкдән чәкинмир.

Повестин әсасыны сентиментал бир сүжет тәшкил едир. Әсәрин һәрәкәтверичи гүввәси гәһрәманын—бир гадынын мәһәббәт изтирабларыдыр. Повестин идејасы исә Шәрг аләминдә гадынын һүгугсуз вәзијјәтинә е'тираздан ибарәтдир. Һуманист јазычынын ичтимаи зүлмә вә амансыз һүгугсузлуға гаршы бу үсјаны һәмин дөвр үчүн чәсарәтли бир аддым иди.

«Гырылмыш ганадлар» повестиндә мәшһур Мисир јазычысы вә публисисти, гадын азадлығы уғрунда мүбариз Гасим Әминин (1865—1908) идејаларынын әкс-сәдасы дујулмагдадыр.

Повест, әсәрин гәһрәманы Сәлма Кәрамини севән, лакин онунла хошбәхт һәјат гурмаға наил ола билмәјән кәнчин дилиндән данышыр.

Сәлма варлы вә нүфузлу атанын јеканә гызыдыр. О, башга адамы севмәсинә бахмајараг, өз ирадәси әлејһинә архијепископун гардашы оғлу Мәнсур бәјә әрә верилир. Сәлма илә евләнмәк истәјән Мәнсур бәји гызын көзәллији вә нәчабәти дејил, атанын она верәчәји зәнкин чеһиз марагландырыр. Арвадынын сәрвәти Мәнсур бәјин кәләчәјини тә'мин етмәли вә онун јерли әјанлар арасында лајигли јер тутмасына јардым көстәрмәли иди. Бу өлчүлүб-бичилмиш сазиши бағламагда исә она әмиси, шәһәрин архијепископу Галиб Булос јахындан көмәк едир.

Харичи бәр-бәзәкли көркәми алтында варланмаг еһтирасыны кизләтмиш бу кешиш образыны тәсвир едәркән Чүбран јазыр: «Шәргдә али руһаниләр наил олдуглары шөһрәт вә гүдрәтлә кифајәтләнмир, өз гоһумларыны јүксәлтмәк вә онларын халгы даһа чох истисмар етмәләринә вә чапыб-таламаларына имкан јаратмаг үчүн әлләриндән кәләни едирләр... Христиан јепископу, мүсәлман

имамы вә Һинд гәһрәманы өз гурбаны үзәринә атылараг онун ганыны ичән чохбашлы әждаһаја бәнзәјирләр».[42]

Атасынын вар-дөвләтинин гурбаны олан Сәлма Кәраминин Мәнсур бәјлә евләндикдән сонра ән дәһшәтли күнләри башланыр. Онун әри бүтүн вахтыны ејш-ишрәт мәчлисләриндә, авара, ләјагәтсиз достларынын јығынчагларында кечирир. Гызынын бу бәдбәхтлијинә дөзә билмәјән Фарис Кәрами тезликлә вәфат едир. Мәнсур бәј гајынатасынын вар-дөвләтинә бүтүнлүклә јијәләндикдән сонра даһа да азғынлашыр. Һәлә көрпәлијиндән анасыны итирмиш Сәлма исә атасынын өлүмүндән сонра лап тәнһа галыр.

Тојларындан беш ил кечдикдән сонра Сәлманын ушағы олур. Чүбран јазыр: «Бу ушаг Сәлма илә әрини мә'нәви, руһи әлагә илә бағлаја биләрди, өз күлүшләри илә бир-биринә охшамајан бу ики гәлби шәфәгин кечә илә күндүзү бирләшдирдији кими бирләшдирә биләрди.[43]

Әлбәттә, көрпәнин дүнјаја кәлмәси Сәлманын бәдбәхт һәјатыны ишыгландырыр, она аналыг һиссинин севинчини бәхш едир. Лакин бу һисс узун сүрмәди, анаја хошбәхтлик кәтирмәди, әҹәлин пәнҹәсини онун үрәјиндән гопармады».[44] Мамачанын бүкүб она кәтирдији оғлан ушағыны Сәлма биринчи вә сонунҹу дәфә көрүр. «О, дан јери сөкүләндә доғулду, күн доғанда исә өлдү... О, хәјал кими анадан олду, көлкәтәк јоха чыхды»[45]—дејән әдиб ушағын өмрүнү кечәнин гара көзләриндән төкүлән вә күн чыхан кими дә гурујан шеһ дамчысынын өмрүнә бәнзәдир.

Бир нечә саатдан сонра Сәлманын да өмрү сона јетир. Ону дәфн едәркән гәбиристанлыгда кимсә дејир: «Елә бил көрпә дүнјаја кәлмишди ки, анасыны әринин әдаләтсизлијиндән вә гәддарлығындан хилас етсин».[46]

Повестин Америкада, Сурија ҹәмијјәтиндән узагларда јазылдығына бахмајараг, бу әсәр о заман Әрәб Шәргиндә һөкм сүрән шәраити чох дәгиг әкс етдирир. Чүбран Шәргдә—гадынын дилсиз-ағызсыз бир мәхлуг кими гоһумларынын вә елчиләрин ирадәсинә табе олдуғу бир јердә—никаһ мәсәләси барәдә өз фикирләрини билдирир. Јазычы дејир: «Бизим дөврүмүздә никаһ адахлыларла гыз аталары арасында олан тәәссүф вә истеһзаја лајиг мүгавиләјә чеврилир. Адахлы демәк олар ки, һәр јердә гәләбә газаныр, аталар исә һәмишә итирирләр. Әмтәә кими бир әлдән башгасына кечән гызлар исә һәр ҹүр севинҹдән мәһрумдурлар, онларын нәсиби күнәш шүаларынын белә, кечә билмәдији евләрин гаранлыг күнҹләри олур».[47]

Чүбранын фикринҹә, һәтта капиталист өлкәләриндәки мүасир мәдәнијјәт белә, гадынлары көләлик вәзијјәтиндән азад едә билмәмишдир. Бу тәрәгги јалныз «гадынын дашымаға мәһкум олдуғу зәнҹирләри гызыла тутмушдур».

Повестин мүсбәт гәһрәманлары һәдсиз дәрәҹәдә мүтидирләр, онлар талејин кәрдишинә кор-корана табе олурлар. Сәлманын атасы Фарис Кәрами зәнкин, ағыллы, алиҹәнаб бир адамдыр. Лакин ирадәсизлик ону кешиш Галиб Булос вә Мәнсур бәј кими ријакар, һәрис вә гәддар адамларын әлиндә ојунҹаға чевирмишдир. Мәнсур бәјин амансызлығына, тамаһкарлығына, бүтүн ејбләринә јахшы бәләд олан Фарис Кәрами јеканә гызыны она әрә кетмәсинин гәтијјән әлејһдары олса да, архије-

42 Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 190.
43 Јенә орада, сәһ. 227.
44 Јенә орада, сәһ. 229—230.
45 Јенә орада.
46 Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 232.
47 Јенә орада, сәһ. 205.

441—3

һископун тәклифинә е'тираз етмәјә, она рәдд ҹавабы вермәјә һеч ҹүр ҹүр'әт едә билмир. О, севимли гызыны гурбан вермәклә руһани башчыларынын нүмајәндәси олан архијепископун итаәтиндән чыхмаға ҹәсарәт етмәдијини көстәрир.

Ҝәнҹ гәһрәманлар—Сәлма вә онун севкилиси (повестин рависи) заһирән мүасир, мүтәрәгги адамлардыр. Онлар өз вәзијјәтләринин маһијјәтини баша дүшүр, охудуглары китабларын мәзијјәтләри вә нөгсанлары барәдә мүбаһисә едир, иҹтимаи вә фәлсәфи проблемләр һаггында мүлаһизәләр јүрүдә билирләр. Ҹүбран јазыр: «Сәлма гадынын ҹәмијјәтдә ролу вә онун бахышларына вә характеринә кечмишин тә'сири һаггында, мүасир никаһ вә она мәхсус нөгсанлар вә гүсурлар барәдә данышырды».[48]

Гәбул олунмуш әхлаг гајдаларына әмәл етмәјәрәк, Сәлма һәтта әрә кетдикдән сонра өз севкилиси илә көрүшмәјә ҹәсарәт көстәрир, һәм дә бу көрүшләр мә'нәви сафлыг шәраитиндә кечир. Лакин әсәрин гәһрәманы агыллы вә ҹәсарәтли олмасына бахмајараг, өз сәадәти уғрунда мүбаризә апармаг, мөвҹуд бәлалар әлејһинә үсјан галдырмаг игтидарында дејилдир.

Кәрамиләр аиләсинин талејини тәсвир етмәклә Ҹүбран бүтүн халгын фаҹиәсини, тамаһкар, һијләкәр, әхлагсыз адамларын гурбанларынын фаҹиәсини ачыб көстәрир.

«Оғруларын, јаланчыларын учбатындан халг мәһв олуб кедир, мал-гара вәһши һејванларын ағзында, гәссаб бычағы алтында мәһв олдуғу кими, Шәрг милләтләри дә ријакар вә јарамаз адамларын әсарәтинә дүшүр, кери чәкилир вә јерә сәрилирләр, тале өз пәнҹәләри илә онлары сыхыб күлүнү көјә совурур».[49]

48 Ҹ. Х. Ҹ ү б р а н. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 203.
49 Јенә орада, сәһ. 205.

Мүәллиф Сәлманы вә онун кәдәрли һәјатыны тәсвир едәркән кениш үмумиләшдирмә апарыр вә бу гызын талејини һакимләрин вә руһанәләрин өзбашыналығындан зилләт чәкән милләтин талеји илә мүгајисә едир. И. Ј. Крачковскинин сөзләри илә десәк, бу повест һәм мәишәт тәфәррүаты, һәм гадын мәсәләсинин ишыгландырылмасы, һәм дә тәбиәт лөвһәләри илә мараг доғурур.[50]

Јухарыда көстәрилдији кими, «Гырылмыш ганадлар» сентиментал руһлу әсәрдир, лакин «Ҹүбранын сентиментализми тәбәссүм доғурмур, чүнки о, һәр бир әрәбин—Нју-Јоркда јашајанын да, Ливан кәндини тәрк етмәјәнин дә гәлбиндә экс-сәда доғурур. Әрәбин өзүнү јахын адамлары арасында, доғма шәраитдә һисс етдији һәр бир јердә, һәр һансы јығынҹагда, бурада бизә гејри-тәбии көрүнән нитгләр сәсләнәҹәкдир».[51]

Повестин әсас мәзијјәтләриндән бири онун дилидир. Мүәллиф әсәрдә чох көзәл тәсвирләр вермиш, сон дәрәҹә зәриф, садә вә анлашыглы сөзләр вә ифадәләр ишләтмишдир.

«Гырылмыш ганадлар» повести Ҹүбранын јеканә бөјүк нәср әсәридир.

Иҹтимаи әдаләтсизлијә гаршы мүбаризә Ҹүбран јарадыҹылығынын ән сәҹијјәви ҹәһәтләриндән бири иди. О, инсанларын сәадәтинә севинир, онларла бирликдә кәдәрләнир, онларын дәрд-гәмини бөлүшдүрүрдү. О, ән әдаләтли инсан ҹәмијјәти, зүлмүн вә залымларын, көләлијин вә әсарәтин, мүстәмләкәчилијин вә мүстәмләкәчиләрин олмадығы мөһкәм, күҹлү, азад әрәб өлкәси көрмәк истәјирди.

50 И. Ј. К р а ч к о в с к и. К. В. Оде-Васил јеванын «Образцы новоарабской литературы» китабына мүгәддимә». Сечилмиш әсәрләри, III ч., сәһ. 59.
51 И. Ј. К р а ч к о в с к и. «Америкада әрәб әдәбијјаты», сәһ. 21.

Ҹүбран өз һекајәләриндә бәрабәрсизлик вә әдаләтсизлик үзәриндә гурулан, «күчлүнүн мүстәбидлијиндән зәифин изтираб чәкдији, рaһибин шәрафәтинә вә сәмимијјәтинә шүбһә бәсләдији, аналарын өз гызларыны коркорана јашлыларын јолу илә кетмәјә мәҹбур етдикләри, динин анлашылмаз еһкамларыны дәрк етмәјә чалышан кәнҹләрә кешишләрин мане олдуглары»[52] ҹәмијјәтә өз е'тиразыны билдирир.

«Гәбирләрин наләси»[53] һекајәсиндә јазычы үч күнаһсыз адамын талејиндән бәһс едир.* Гәддар вә әдаләтсиз һаким онларын барәсиндә өлүм һөкмү чыхармышдыр. Бунлардан бири чаван огландыр, онун күнаһы бундан ибарәтдир ки, өз нишанлысынын намусуну горујаркән әмирин сарај адамларындан бирини өлдүрмүшдүр. Икинҹи «ҹани» зорла әрә верилмиш, лакин өз севкилиси илә көрүшмәјә ҹәсарәт етмиш бир гадындыр. Үчүнҹү мәһкум исә өз аҹ ушагларыны једиртмәк үчүн монастырдан бир кисә буғда апармыш јохсул бир кишидир.

Јазычы белә бир нәтиҹәјә кәлир ки, онларын һәр үчү мөвҹуд ҹәмијјәтин гануну адындан әдаләтсиз олараг е'дам едилмишдир.

«Гәбирләрин наләси» һекајәси бу дүнјанын голузорлулары әлејһинә мүәллифин е'тираз сәсидир, иҹтимаи бәлаларын кәскин тәнгидидир. Һекајәни охујанлар јәгин едә биләрләр ки, Ҹүбранын јарадыҹылығында һакимләрин вә әмирләрин рәһмсизлијинә, мөвҹуд мәһкәмәләрин вә ганунларын әдаләтсизлијинә зәррә гәдәр дә шүбһә јери галмамышдыр.

52 Ҹ. Х. Ҹ у б р а н. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 397.

53 Ҹ. Х. Ҹ у б р а н. «Үсјанкар руһлар», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 96.

* Сонралар бу сүжет әрәб јазычысы М. Л. әл-Мәнфәлутинин (1876—1924) « العقاب » («Ҹәза») һекајәсиндә тәхминән ејни илә тәкрар едилмишдир.

Мүәллиф өз гәһрәманларыны—ганунсузлуг гурбанларыны—белә тәсвир едир: «Бу, (биринҹи мәһкум—*А. И.*) көмәксиз бир гызы вәһши һејванын әлләриндән гопараг онун намусуну горумуш бир кәнҹ иди, шүҹаәтинә көрә онун башыны кәсдиләр. Бу, ҹисмани еһтирас ојанмаздан әввәл гәлбинә мәһәббәт гонмуш бир гыз иди; ону дашгалаг етдиләр, чүнки о, өләнәдәк мәһәббәтинә садиг галмышдыр. Монастыр тарласында ишләмәкдән әлләри күчдән дүшмүш бу бәдбәхт јохсулу раһибләр гапыдан говдулар ки, ону башгалары илә әвәз етсинләр; о, ушагларына бир парча чөрәк кәтирмәк истәјирди, анҹаг буна мүвәффәг ола билмирди: о, әл аҹыб диләнирди, анҹаг адамлар онун јалварышларыны ешитмәк белә истәмирдиләр. Еһтијаҹ үзүндән өзүнүн јорғун әлләри илә топладығы бир кисә буғданы оғурламаға вадар олдугда исә ону јахаладылар вә өлүмә мәһкум етдиләр».[54]

Мүәллифин фикринҹә, әмирин тә'јин етдији һакимләр өзләри дә дүшмәнләрини өлдүрдүкләринә, зәиф адамларын торпагларыны вә мүлкијјәтини әлләриндән алдыгларына, гадынлары јолдан чыхардыгларына көрә бу тәмиз инсанлары мүһакимә етмәк һүгугуна малик дејилдирләр.

«Көз јашы вә тәбәссүм»[55] мәнсур ше'риндә Ҹүбран ики ҹүт севкилини тәсвир едир. Биринҹиләр варлы вә гајғысыздырлар. Зәнкин кәнҹин нишанлысыны ез дәбдәбәси е'тибарилә ҹар сарајларына бәнзәјән гәсрләр көзләјир; о, ән гәшәнк атларда кәзинтијә, ән көзәл кареталарда зијафәтләрә вә бајрамлара кедәҹәкдир. Мүәллиф јазыр: «...Онлар тој сәјаһәтинә чыхараг, бир ајы Исвечрә көлләринин саһилләриндә, Италија паркларын-

54 Ҹ. Х. Ҹ у б р а н. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 105.

55 Ҹ. Х. Ҹ у б р а н. «Көз јашы вә тәбәссүм», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 248.

да, Нил сарајларынын јанында вә ја Ливанын сидр ағач-ларынын будаглары алтында кечирәчәкләр».[56]

Икинчи севкилиләр јохсул кәндли оғлан вә гыздыр. Биринчи кәлинин һәр шеји—сәрвәти вә сәадәти варса, икинчиси бунларын һамысындан мәһрумдур, касыб вә тәнһадыр. Һәтта онун нишанлысы белә бу гыздан ајрылмалы, дүнјаны кәзиб-долашмалы вә доланмаг үчүн вәсаит тапмаға чалышмалыдыр.

Мүәллиф тәзадларын көмәји илә ики мүхтәлиф тәле тәсвир едир. Чубранын фикринчә, мәһәббәт һәр шејдән үлвидир: о, јохсуллуға да, ајрылыға да галиб кәлир. Јазычы дејир: «Вар-дөвләт инсан мүсибәтләринин мәнбәјидир, севки исә һәгиги сәадәт вә севинч демәкдир».[57]

Зинәтлә јохсуллуг арасындакы кәскин тәзадлара мүәллифин «Кома илә сарај арасында» мәнсур ше'риндә дә раст кәлирик.

Әсилзадә гонаглар дәбдәбәли сарајларда көзәл мусигинин тәранәләри алтында бүтүн кечәни әјләнирләр, бурада онлары үзәринә ән ләзиз хөрәкләр вә мејвәләр дүзүлмүш сүфрәләр көзләјир. Онлар јалныз сәһәрә јахын «јухусузлугдан вә рәсгләрдән јорулмуш, ичдикләри шәрабдан чылғынлашмыш бир һалда» јатмаға кедәчәкләр.

Елә бу вахт, сүбһ јеничә ачыланда јазыг әкинчи ағыр тоханы чијнинә алараг тарлаја кетмәјә мәчбурдур. Чубран јазыр: «Күнәш дағларын архасындан бојланараг шуаларыны әкинчинин үзәринә сәпәләди, варлылар исә бу заман өзләринин нәһәнк сарајларында ширин јухуја далмышдылар. Бәшәр һәјатынын сәһнәсиндә ојнанылан инсан фачиәси беләдир».[58]

---

56 Ч. Х. Чубран. «Көз јашы вә тәбәссүм», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 248.
57 Јенә орада, сәһ. 249.
58 Ч. Х. Чубран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 286.

«Чани» мәнсур ше'ринин әсас идејасы ичтимаи әдаләтсизлијин—бә'зиләрини мисилсиз варлы, башгаларыны дәһшәтли касыб едән, әмәксевәр кәнчләри чинајәткара чевирән чәмијјәтин тәнгидиндән ибарәтдир.

Сағлам, ағыллы вә намуслу бир кәнч пулу олмадығындан тәһсил алмаг имканындан мәһрумдур; о, өзүнә иш дә тапа билмир, чүнки диләнчи көкүндә олан палтары саһибкарларда икраһ һисси доғурур. Нәһајәт ачындан өлмәмәк үчүн әл ачыб сәдәгә истәјәндә дә ону тәнбәл вә авара адландырыб һеч бир шеј вермирләр. Мүәллиф һәмин кәнчин адындан дејир: «Мән доланмаг үчүн алын тәри төкмәјә һазыр идим, инди исә бир парча чөрәјә әлләримин көмәји илә чатачағам. Мән аллаһ хатиринә чөрәк истәјирдим, анчаг инсанлар сөзләрими ешитмәдиләр, инди мән зорла чөрәк тәләб едәчәјәм вә лазым олдуғундан да чох алачағам!»[59].

Илләр кечир, позғунлашмыш чәмијјәт кәнчи гәддар бир чәллада чевирир. Инди о, бир бојунбағы әлдә етмәк үчүн көз гырпмадан баш кәсирди. «О, варланмышды. Оғрулар ону севир, һөрмәт едир, һамы ондан горхурду»[60].

Чубран охучуја тәлгин едир ки, инсанларын хәсислији, гәддарлығы, чәмијјәтин нагислији јохсулу, диләнчини амансыз бир чәллада, күнаһсыз шәхси чанијә чевирә биләр.

Јазычынын «Шаирин өлүмү — онун һәјатыдыр»[61], «Шаир»[62] вә бир сыра дикәр мәнсуб ше'рләри дә онун үзвү олдуғу чәмијјәтин бәлаларынын ифшасына һәср олунмушдур.

---

59 Ч. Х. Чубран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 286.
60 Јенә орада.
61 Ч. Х. Чубран. «Көз јашы вә тәбәссүм», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 243.
62 Јенә орада, сәһ. 307.

«Шаирин өлүмү—онун һәјатыдыр» әсәринин гәһрәманы—кәнҹ вә исте'дадлы шаир һамы тәрәфиндән унудулараг ачындан өлүр. Мүәллиф јазыр: «О, дүнјаја шаир кәлмишди ки, инсанларын гәлбини көзәл ше'рләрлә охшасын, анҹаг ҹанлыларын вә зәнкинләрин јашадығы шәһәрдә ачындан өлдү. Онун илаһи тәрәфиндән һәјаты даһа да көзәлләшдирмәк үчүн јерә көндәрилмиш шәрәфли руһу бәшәријјәт она күлмәмиш дүнјаны тәрк етди».[63]

Ачы вә севинҹсиз һәјата гапылмыш инсанлар шаири тамамилә јаддан чыхармышлар. Инсанлар јалныз сабаһкы күнүн гајғылары илә јашајырлар. Шаирин өлүмүндән узун илләр кечдикдән сонра исә һәјата кәлән јени нәсил онун сәнәтинин гүдрәтини дәрк етмәјә башлајыр. Ҹубран кичик мәнсур ше'р парчасындан ибарәт олан бу әсәрини ашағыдакы сөзләрлә битирир: «Бу шәһәрин сакинләри узун илләр инамсызлыг вә лагејдлик јухусунда јатдылар. Ајылыб елм, билик шәфәгини көрдүкдә исә шаирә мөһтәшәм һејкәл учалтдылар вә һәр ил онун шәрәфинә зијафәт тәшкил етдиләр. Аһ, инсан нә гәдәр авамдыр».[64]

Јухарыда көстәрилән әсәрләрин бир чохунда Ҹубран әдаләтсизликләрин јалныз мүшаһидәчиси, тәсвирчисидирсә, сонракы әсәрләриндә онун мөвгеји хејли фәаллашыр, мөһкәмләнир, јазычы үсјанкар руһлу сәнәткара, «һөкмдарын әдаләтли, һакимләрин гәрәзсиз» олачағы, кишинин арвадыны өзү илә бәрабәрһүгуглу һесаб едәҹәји ҹәмијјәт уғрунда мүбаризә чеврилир.

«Наркоз вә ҹәррaһ бычағы»[65] мәнсур ше'риндә Ҹубран өз үсјанкарлығы вә екстремизми һаггында данышаркән бунларла фәхр етдијини билдирир: «Бәли, мән екстремистәм, чүнки һәгигәти дәрк етмәкдә мө'тәдиллик

63 Ҹ. Х. Ҹубран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 243.
64 Јенә орада, сәһ. 244.
65 Ҹ. Х. Ҹубран. «Туфанлар», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 394.

көстәрән анҹаг онун јарысыны анлајыр. Дикәр јарысы исә адамларын шүбһәсиндән вә деди-годусундан горху архасында гаранлыг галыр.

Бәли, мән чүрүмәкдә олан ҹәсәдә нифрәт едирәм, онун јанында отуруб бир әлимдә шәраб бадәси, о бири әлимдә ширнијјат тута билмирәм.

Әкәр кимсә мәним фәрјадымы күлүшә, нифрәтими рәғбәтә, ифратчылығымы мө'тәдиллијә чевирмәк истәјирсә гој мәнә әдаләтли һакими, гәрәзсиз ганунверичиси, әмәли илә е'тигады бир-биринә ујғун кәлән кешиши, арвадыны өзү илә бәрабәрһүгуглу һесаб едән кишиси олан бир Шәрг көстәрсин».[66]

О, бүтүн һәмвәтәнләрини халгын шүурунда көк салмыш хурафаты јерли-дибли дартыб гопармаға, «ағрыкәсән дәрман атмыш адам» кими динчлијә, сакитлијә вә итаәткарлыға гәрг олмуш Шәрги гәфләт јухусундан ојатмаға, тәрәгги вә азадлыг үзәриндә гурулмуш ҹәмијјәт јаратмаға чағырыр.

О заман Шәргин бә'зи мүһафизәкар әдибләри Ҹубранын бу үсјанкар вә ҹәсарәтли бахышлары илә разылашмаг истәмир, ону анархист, кафир адландырыр, онун принсипләрини, хасијјәтләрини писләјир, адамлары јазычынын тә'лимини гәбул етмәмәјә, «гәлбләриндә тә'сири галмасын»—дејә онун китабларыны јандырмаға чағырырдылар.

«Көз» рәмзи һекајәсиндә («Ағылсыз» мәҹмуәсиндәдир) Ҹубран өз вәзијјәтини инсан организминин дикәр үзвләри тәрәфиндән баша дүшүлмәјән көзүн вәзијјәти илә мүгајисә едир.

Көз вадиләрин архасында башы булудлара тохунан көзәл бир дағ көрүр. Анҹаг бу дағын сәсини ешитмәјән гулаг, она тохуна билмәјән әл вә онун ијини дујмајан

66 Ҹ. Х. Ҹубран. «Туфанлар», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 399.

бурун көзүн сөзләринә инанмыр вә јекдилликлә белә бир нәтичәјә кәлирләр ки, «һеч шүбһәсиз көз ағлыны итирмишдир».

Һәјатда да белә иди. Јазычыны писләјәнләр, ону «ағылсыз» адландыранлар Чүбранын көрдүјү вә дујдуғу хошбәхт кәләчәји, онун арзуларыны баша дүшә билмирдиләр.

Чүбран «өлкәјә дәрман јазараг» онун ағрыларыны јалныз мүвәггәти олараг сакитләшдирән, үмумијјәтлә исә ону гәфләтдә вә итаәтдә сахлајан ислаһатчылары писләјәрәк јазырды:

«Бир дәфә мәнә елә кәлди ки, ағрыазалдан дәрманлардан имтина едән ајыг вә наразы адамлардан биринә чеврилмишәм... вә әмин олдум ки, ширин хәјаллар вә арзулар пәрәстишкарларындан дејиләм, сајча аз олан, лакин һәјатда һәм тиканлары, һәм дә күл-чичәји олан, јолуну азан чанаварларын вә охујан бүлбүлләрин раст кәлдији дар бир чығыр сечмиш адамларданам».[67]

Бу фикирләр Чүбранын јарадычылығында тамамилә јени бир истигамәт иди.

Јазычы «Туфанлар»[68] һекајәсиндә истисмарчылар дүнјасында инсанын мә'нәви көлә вәзијјәтинә дүшмәсини көстәрир вә бунун әлејһинә чыхыш едир.

Әсәрин гәһрәманы Јусиф Фәхари чаван, сағлам, ағыллы бир шәхсдир. Лакин о, тәрки-дүнјадыр, һәјатдан узаглашмышдыр, инсан чәмијјәтиндән кәнар кәзмәјә чалышыр. Бу гәрибә, мәғрур, даим гарадинмәз олан кәнч өз гәлбини һекајә мүәллифинә ачыр. Бәли, о, тәрки-дүнјадыр, чүнки ағалар дүнјасы ганунларынын вә адәтләринин әсири, тә'лимләрин вә дәбләрин көләси олмаг истәмир. О, тәнһалыг ахтарыр, чүнки «күнәшин, ајын вә

67 Ч. Х. Чүбран Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 398.
68 Ч. Х. Чүбран. «Туфанлар», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 427.

улдузларын санки онларын хәзинәсиндән баш галдырыб чыхдығыны гә јалныз онларын чиби дә батдығыны» күман едән варлылары көрмәкдән јорулмушдур. О, «милләтләрин көзләринә күл үфүрәрәк гулагларыны чәфәнкијјатла долдуран вә онларын үмидләри илә ојнајан сијасәтбазлара, өзләринин инанмадығы шејләри адамлара тәблиғ едән руһаниләрә гулаг асмагдан зара кәлмишдир».

Јусиф дејир: «Мән инсанлары тәрк етдим, чүнки онларын чархы сағ тәрәфә фырландығы һалда, мәним чархым һәмишә сол тәрәфә фырланырды. Мән шәһәримдән узаглашдым, чүнки бу шәһәр көкләри јерин гаранлыгларына ишләмиш, будаглары исә булудларын архасында галан чүрүмүш нәһәнк ағачдыр. Бу ағачын чичәкләри—тамаһкарлыг, чинајәт вә кин, мејвәси исә дәрд, бәдбәхтлик вә гајғыдыр».[69]

Чүбран тәәссүфләндијини билдирир ки, өлкәнин бүтүн мүсибәтләрини анлајын, керилијин јаратдығы дәһшәтләри дујан бир инсан вәтәнә хидмәт етмәк, онун ојанмасына сә'ј көстәрмәкдәнсә заһидлик едир. О өз гәһрәманы Јусифи инандырмаға чалышыр ки, «дүнјанын гышы кечиб кедир, онун баһары кәлмәкдәдир» мәһз Јусиф кими шәхсләр инсанлары чисмани вә мә'нәви көләликдән хилас етмәлидирләр. Чүбран халгын ојанмасы, мә'нәви дирчәлиши һаггында фикирләрини Јусифин дили илә ифадә едәрәк дејир:

«Һәјатда јалныз бир шеј рәғбәтә вә диггәтә лајигдир. Бәс бу нәдир?.. Бу, гәлбин ојанмасы, онун ән дәрин күшәләринин ојанмасыдыр. Бу, гајғысыз дәгигәләрдә инсанын шүурундан кәлиб кечән, һәјата онун көзләрини ачан фикирдир... Бу, варлығын виҹданындан гопан гығылчымлардан биридир; о, руһун дәринликләриндә гәфләтән

69 Ч. Х. Чүбран Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 431.

парлајараг, әтрафдакы отлары јандырараг, нәһајәтсиз фәзаја галхыр. Бу, инсан гәлбиндә тәлатүм едән туфандыр; о, инсан гәлбини әлчатмаз зирвәјә галдырараг јолунда дуранлара ришхәнд, гүввәсинә манечилик көстәрәнләрә нифрәт едир, онун сирләрини анламајан ким варса, һамысынын әлејһинә үсјан галдырыр. Бу, мәним көзләримдән пәрдәни галдыран көрүнмәз әлдир... Бу, гәлбин дәринлијиндә баш верән ојанмадыр».[70]

Јазычынын « الصالبان »[71] («Сулбан») адлы бир пәрдәли пјесинин гәһрәманы Пол Сулбан дөврүнүн габагчыл дүшүнчәли вә габилијјәтли кәнчләринин нүмајәндәсидир. О, инчәсәнәтә вә әдәбијјата лазыми диггәт јетирилмәсини тәләб едир. Бу, Ҹүбранын өзүнүн ән бөјүк арзуларындан бири иди.

Пол Сулбан Суријанын мәшһур мүғәннисидир, халгын истәклиси вә севимлисидир. О, адлы-санлы вә варлы Ҹалал пашанын евинә мусиги мәҹлисинә дә'вәт олунмушдур. Ҹалал пашанын еви валиләрлә, әјанларла, зинәтли көзәлләрлә, худбин, сијасәтчи вә ишкүзар кишиләрлә долудур. Шәһәрин бүтүн әјанлары, күбарлары бураја топлашмышлар. Сулбан бу евдә охумалыдыр. Лакин бу мәғрур халг мүғәнниси «бүтүн сәсләрдән јалныз бирини—динарларын ҹинкилтисини гавраја билән вә һәјатда јалныз бир шеји—өзүнү јүксәлтмәји вә башгаларыны алчатмағы баша дүшән»[72] бир ҹәмијјәтин гаршысында охумагдан имтина едир. Сулбанын фикринҹә «мусиги гәлбин дилидир. О, мүғәннинин гәлбиндән динләјичиләрин гәлбинә ахан көрүнмәз далғадыр. Әкәр мүғәннинин гаршысында она гулаг асан вә ону баша дүшән үрәкләр јохдурса, мүғәннидә гәлбинин дәринликләриндә кизлә-

[70] Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 475.
[71] Ҹ. Х. Ҹүбран. «Туфанлар», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 450.
[72] Јенә орада, сәһ. 459.

нәнләри ачыб охумаг һәвәси өлмүр. Мусиги симләри тарым чәкилмиш лирадыр. Бу симләр бошалдыгча өз гијмәтини итирир вә ади сапа чеврилир».[73]

Сулбан үчүн инчәсәнәт «нә сатыла, нә дә алына билән үлви бир руһдур». Сулбанын сөзләри сатгын инчәсәнәт хадимләринә гаршы Ҹүбранын е'тиразыдыр. Мүғәнни дејир: «Бизим шәһәрдә чохлу охујан, декламасија сөјләјән, чалан, чохлу шаир вә гираәтчи вар ки, мәддаһлыға вә сәдәгә истәмәјә адәт етмишләр. Онлар өз сәсләрини, фикир вә дујғуларыны, өз гәлбләрини динара, јағлы тикәјә, бир шүшә шәраба сатырлар. Бизим күбарларымыз вә варлыларымыз бу сирри артыг анламышлар. Буна көрә дә онлар инчәсәнәтин вә әдәбијјатын оғулларыны ән учуз гијмәтә алыр, сонра исә, бир јерә кедәркән атларыны вә ја кареталарыны көзә сохмаға чалышдыглары кими, онлары да евләриндә вә гәсрләриндә ҹамаата көстәрмәјә башлајырлар. Бәли, ҹәнаблар, Шәргдә шаирләр вә мүғәнниләр—мәддаһлар јығыныдыр, онлар тојларда охумаға, шәнликләрдә ҹәһ-ҹәһ вурмаға, дәфнләрдә ағламаға вә гәбирләр үзәриндә һөнкүрмәјә мәҹбур олан көләләрдир. Онлар, мусиги машынларыдырлар. Кәдәрли күнләрдә вә шәнлик кечәләриндә бу машынын дәстәјини һәрләјирләр, гәмләнмәк вә ја шадланмаг үчүн сәбәб олмадыгда исә бу машынлары өз гијмәтини тамамилә итирмиш бир аләт кими кәнара туллајырлар».[74]

Сулбан инчәсәнәт вә әдәбијјат һаггында фикирләрини ифадә едәркән инчәсәнәт хадимләрини өзләринин исте'дадына һөрмәт бәсләмәјә вә ону гијмәтләндирмәјә чағырыр. О, һәмвәтәнләринә баша салмаға чалышыр ки, әдәбијјаты вә инчәсәнәти «алыб-сатмаг олмаз вә дүнјада елә бир гүввә јохдур ки, онун гандалласын»[75]. Бу мүһакимә-

[73] Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 460.
[74] Јенә орада, сәһ. 458—459.
[75] Јенә орада, сәһ. 460.

риндә вә е'тиразында Сулбан тәнһа дејилдир. Әсәрдә тәсвир олунан кәнч јазычы вә тәнгидчи Јусиф, шаир Сәлим Мүәвваз да онун тәрәфиндәдирләр. Онлар ојанмагда олан нәслин нүмајәндәләридирләр.

Ичтимаи әдаләтсизлији, еталәти, рәһмсизлији вә керилији, вәтәниндә әдәбијјатын вә инчәсәнәтин вәзијјәтини дәриндән дујан, буна ачыјан Ҹүбран бә'зән хәјаллар вә фантазија аләминә гапылырды. Хәјаллар ону нөгсансыз инсан ҹәмијјәтинә, кәләчәјин дөвләтинә апарырды. Бу дөвләти Ҹүбран белә тәсәввүр едир: «Мән бахыр, бахыр, нә јохсуллуг, нә дә һарынлыг көрүрдүм. Гардашлыг вә бәрабәрликлә растлашдым. Көзүмә һәким дәјмирди, чүнки билик вә тәҹрүбә сајәсиндә һәрә өзүнүн һәкими олмушду. Мән кешиш көрмүрдүм, чүнки виҹдан өзү ән али каһин олмушду, вәкил көрмүрдүм, чүнки тәбиәт достлуг вә иттифаг сазиши бағлајараг мәһкәмәләри әвәз етмишди. Мән бүтүн варлығын әсасы олдуғуну анламыш инсан көрүрдүм. О, хырдачылыг үзәриндә јүксәлир вә алчаглыг үзәриндә ганад чалырды».[76]

Ҹүбран тез-тез белә хәјаллара далыр вә һесаб едирди ки, «хәјаллар аләминә гапылмајан шәхс заманәнин гулудур»[77]. Академик И. Ј. Крачковскинин фикринҹә, Ҹүбран јарадыҹылығынын бу хүсусијјәти «һәјатдан ајрылмаг, ондан имтина етмәк дејил, әксинә һәјата дәриндән нүфуз етмәк, бүтүн каинаты бир бахышла әһатә етмәк демәкдир».[78]

Јухарыда дејиләнләрдән көрүндүјү кими Ҹүбран өз өлкәсинин ичтимаи јараларыны, онун ичтимаи нормаларынын чүрүклүјүнү, керилијини, инсанларын јашајыш сәвијјәләриндә олан тәзадлары бәдии исте'дадынын гүв-

76 Ҹ. Х. Ҹ ү б р а н. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 280.
77 Јенә орада, сәһ. 28.
78 И. Ј. К р а ч к о в с к и. «Америкада әрәб әдәбијјаты», сәһ. 22.

вәси илә ачыб көстәрә билмишдир. Онун гәһрәманлары варлыларын әдаләтсизлији, ријакарлығы вә зүлмүндән әзијјәт чәкирләр. Ҹүбран бүтүн бу чатышмамазлыглары, халгын ағыр вәзијјәтини чох көзәл дујур, баша дүшүрдү. Лакин о, бу вәзијјәтин бә'зән јалныз тәсвирини вермәклә кифајәтләнәрәк чыхыш јолу тапа билмир вә зәриф, чох һәссас гәлбли бир инсан олдуғундан јеканә тәсәллисини тәбиәтдә ахтарырды.

Ҹүбран тәбиәти илаһиләшдирир, тәбиәтә ҹанлы бир инсан кими мүраҹиәт едирди. Чүнки Ҹүбрана көрә бурада бөјүк илә кичик арасында фәрг јохдур, һамы үчүн бир ганун—тәбиәт гануну вардыр. Ҹүбран тәбиәтин ән сәдагәтли тәрәннүмчүләриндәндир. О, тәбиәтдә мәһәббәт вә нифрәт, севинҹ вә кәдәр, сәадәт вә бәдбәхтлик арајыр. Јазычы тәбиәтлә данышыр, ону өзүнүн мүәллими вә илһамвериҹиси һесаб едир. О, бүтүн рәғбәтини, гәлб ағрыларыны вә сирләрини тәбиәтә верир. Ҹүбран јазыр: «Мән өз илһамымы сәнин әтрафында көрдүјүн көзәлликдән—тәбиәтдән алырам».[79]

Јазычы тәбиәтә ҹанлы бир варлыг кими мүнасибәт бәсләјир. « ايتها الريح »[80] («Еј күләк») ше'риндә о, күләји инсанларла мүгајисә едир: онлар да күләк кими сүр'әтлә ирәлиләјир, һәрләнир, һеч јердә раһатлыг тапмырлар. Ҹүбран күләјә мүраҹиәтлә ону инсанлара хидмәт көстәрмәјә, балаҹа адамлара гаршы рәһмдил олмаға чағырыр: «Сән өз ганадында јохсулун кәдәрини вә јетимин фәрјадыны апарырсан, палтарынын гырышлары арасында гәрибин мәһәббәтини, унудулмуш шәхсин дәрдини, намусуну итирмиш гадынын гәлб һөнкүртүсүнү кизләдирсән; анҹаг сән бу балаҹа адамларын гајғыларыны горујуб

79 Ҹ. Х. Ҹ ү б р а н. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 265.
80 Ҹ. Х. Ҹ ү б р а н. «Көз јашы вә тәбәссүм», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 319.

сахлајырсанмы, јохса она тапшырыланларын һамысыны чүрүнтүјә чевирән торпаға бәнзәјирсән? Сән бу наләни, бу курултуну вә бу һөнкүртүнү ешидирсәнми? Јохса сән дә узадылмыш әл көрәндә үзүнү чевирәнләрә вә јалварыш сәсини ешитмәјәнләрә—бу дүнјанын голузорлуларына охшајырсан?».[81]

Јухарыда гејд етдијимиз кими, дүнјанын «голузорлулары» илә мүбаризә јолуну билмәјән Чүбран үмиди, сығыначағы, тәсәллини тәбиәтдә ахтарыр. Бу да әлбәттә јазычынын дүнјакөрүшүнүн мәһдудлуғундан ирәли кәлир.

Чүбран үчүн тәбиәт, мәһәббәт вә көзәллик вәһдәт тәшкил едир. О, көзәллији јер үзәриндә ән илаһи һәгигәт, ән гүдрәтли гүввә һесаб едир. Јазычы өз әсәрләриндә тез-тез көстәрир ки, көзәллик инсана тә'сир етмәјә, онда ән нәчиб, јүксәк һиссләр ојатмаға гадирдир. «Көзәллик сизә мә'лум ола билән ән јахшы шејдир»[82]—дејән Чүбран һәр јердә көзәллик ахтарыр. О, инсанлара мүрачиәт едәрәк дејир: «Гушларын нәғмәсини, будагларын хышылтысыны, чешмәләрин зүмзүмәсини динләјин, көзәллик ону динләјәнләрин нәсибидир. Көрпәнин мә'сумлуғуна, кәнчин зәрифлијинә, кишинин гүввәсинә вә гочанын мүдриклијинә диггәт јетирән, көзәллик она мәфтун оланларындыр».[83]

Чүбранын мәшһур әсәрләриндән олан «المواكب»[84] («Мәрасимләр») поемасынын 122 бејти тәбиәтин гојнунда һәјатын вәсфинә һәср олунмушдур.* «...Әкәр күнләр мәним ихтијарымда олсајды, мән онларын һамысыны мешәдә кечирәрдим, чүнки мешәдә неј сәси чәмијјәтдә мөвчуд олан кечичи дујғуларын һамысындан әбәдидир».[85]

Чүбран тәбиәт гојнунда јашамағы һај-күјлү шәһәр һәјатындан үстүн тутур. Тәбиәтин ағушунда о, бүтүн гајғыларыны, тәнһалығыны унудур. «Мәрасимләр» поемасындан бир парчаја нәзәр салаг. Гәһрәманын дили илә данышан Чүбран инсанлары тәбиәтдә тәсәлли тапмаға чағырыр, чүнки бурада «кәләчәк һаггында дүшүнмүрсән вә кечмиши унудурсан»:

«Мешәни, мәним кими, сарајлардан үстүн
тутуб, өзүнә ев саимысанмы?
Чобанлары изләмисәнми, гајалара
дырмашмысанмы?
Ахшамчағы мәним кими салхымлары гызыл
чылчыраг тәк салланан мејнә
тәпәкләринин арасында отурмусанмы?
Кечмишләри унудуб, кәләчәји дүшүнмәдән
кечә отларын үстүнә узаныб, булудлары
өзүнә јорған етмисәнми?»[86].

Тәбиәт һаггында, онун ән кичик тәзаһүрләри һаггында Чүрбан дахили бир һәрарәтлә, мәһәббәтлә, сәмимијјәтлә јазыр. Бу јүксәк емосионал һиссләр бир чох мүһачир јазычы вә шаирин јарадычылығы үчүн сәчијјәви иди. Гәриблик, ағыр һәјат онларын тәбиәтлә үнсијјәтини даһа да артырмышды, онлар тәбиәтдә раһатлыг вә илһам ахтарырдылар.

И. Ј. Крачковски бу барәдә белә јазыр: «Мүһачирләр Авропа васитәсилә тәбиәтә даһа чох јахынлашмаға башлајырлар, бә'зән бу кәскин гаврајыш өзүнү бир нөв пантеизм формасында көстәрир».[87]

---

81 Ч. Х. Чүбран. «Көз јашы вә тәбәссүм», әсәрләри күллијјаты. сәһ. 328—329.
82—83 Ч. Х. Чүбран. Әсәрләри, күллијјаты, сәһ. 251.
84 Јенә орада, сәһ. 343.
* Поема 203 бејтдән ибарәтдир.

85 Ч. Х. Чүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 343.
86 Јенә орада, сәһ. 353.
87 И. Ј. Крачковски. «Американда әрәб әдәбијјаты», сәһ. 11.

Ҹүбранын мүхтәлиф мәҹмуәләрдә топланмыш һекајәләринин бир чоху руһаниләрин, зәрәрли ән'әнәләрин вә көһнәлијин галыгларынын ифшасына һәср олунмушдур. Бу һекајәләрдә јазычы дини дүнјакөрүшүн мүртәҹе маһијјәтинин кәскин әлејһдары кими чыхыш едир.

«Ағлыны итирмиш Јуһәнна»[88] һекајәси Ҹүбранын дин әлејһинә илк чыхышыдыр. Бурада јазычы Ливан руһаниләринин ич үзүнү ачыб көстәрир.

Бүтүн өмрү боју кор-коранә динә итаәт едән Јуһәнна руһаниләрин нүмајәндәләринин тамаһкарлығы, фырылдаглары, рәһмсизлији илә гаршылашараг сарсылыр. О, анламаға башлајыр ки, халгы «мүгәддәс китабларда јазылан кими јашамаға» мәҹбур едән дин хадимләри өзләри бу китабларда јазыланлара, тәблиғ етдикләри фикирләрә һеч дә әмәл етмирләр. Бу икиүзлүләр өзләринә рәва билмәдикләрини ҹамаата төвсијә едирләр. Јуһәнна көрдүкләрини вә дәрк етдикләрини халга баша салмаға чалышыр, онлары руһаниләрә инанмамаға, авам олуб итаәтдә галмамаға чағырыр. Лакин кәнд әһли Јуһәннаны баша дүшмүр вә ону дәли адландырырлар. Онсуз да Јуһәннанын чыхышларындан, е'тиразларындан горхуја дүшмүш раһибләр бу шајәдән истифадә едиб ону зиндана салырлар. Јуһәнна ону анламајан авам ҹамаата вә руһаниләрә мүраҹиәт едәрәк дејир: «Сиз чохсунуз, мән исә тәкәм. Мәним барәмдә нә дејирсиниз дејин, мәнә нә ҹәза верирсиниз верин, ҹанаварлар гузуну кечәнин гаранлығында парчалајырлар, анҹаг вадинин дашлары үзәриндә ган изләри сәһәр ачылана вә күнәш парлајанадәк галыр».[89]

Бу һекајәдә садәлөвһ кәндлиләр Јуһәннаны мүдафиә етмир, ону руһаниләрин пәнҹәсинә верирләр. Лакин Ҹүбран әминдир ки, онун халгы үчүн дә азадлыг вә ишыг күнү—ејбләрдән вә зүлмдән әсәр галмајаҹаг күн кәлиб јетишәҹәкдир.

«Кафир Хәлил»[90] һекајәси «Ағлыны итирмиш Јуһәнна»нын бир нөв давамы, онун баш гәһрәманы исә Јуһәнна образынын тәкмилләшдирилмиш вариантыдыр. Бу һекајәдә Ҹүбранын мүһакимәләри даһа дүшүнүлмүш, иттиһамлары даһа ҹәсарәтлидир.

Ушаглыгдан јетим галмыш Хәлил монастырда јашајыр, монастырын инәкләрини вә донузларыны отарыр. Ијирми ики јашына чатдыгда о, дәрк етмәјә башлајыр ки, монастыр диварларынын архасында башга ҹүр һәјат да вардыр. Хәлил руһани аталара нифрәт едир вә тәдриҹлә мөһкәм әмин олур ки, онлар кәндлиләри бәдбәхтлијә вә бәлалара дүчар едән, өзләри үчүн пулсуз ишләмәјә мәҹбур едән, халгы ахирәт дүнјасы илә архајынлашдырыб өз бојундуруглары алтында сахлајан фырылдагчылардыр. О, руһаниләрин вә игуменләрин түфејли һәјат тәрзинә гаршы чыхмаға, динин әсири олмагдан имтина етмәјә башлајыр. Хәлил монастырда јашајан дикәр раһибләрә дә өз фикирләрини тәлгин етмәјә чалышыр. О дејир: «Бир һалда ки, аллаһ сизи дә инсан јаратмышдыр, нә үчүн сиз адамлардан кизләнирсиниз? Әкәр сиз һәјат јолу илә кедән адамлардан үстүнсүнүзсә онда адамларын јанына кәлиб онлара да өз билдикләринииздән өјрәдин. Әкәр адамлар сиздән үстүндүрләрсә онда јенә адамларын јанына кедиб онлардан өјрәнин».[91] Лакин авам вә итаәткар кәндлиләрин әмәји һесабына јејиб-ичән, өзләрини заһид адландырыб әслиндә исә дүн-

[88] Ҹ. Х. Ҹүбран. «Чәмәнләр кәлинләри», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 67.
[89] Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 78.

[90] Ҹ. Х. Ҹүбран. «Үсјанкар руһлар», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 116.
[91] Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 127.

јанын бүтүн нәш'әсинә һәрис олан бу адамчыглар, «ирадә вә дүшүнчәсини итирмиш дилсиз-ағызсыз, кор һејванлар» Хәлили баша дүшмәк истәмирләр, ону кафир, динсиз адландырырлар вә дөјүб гаранлыг зирзәмијә салырлар. Ачлыгдан, сојугдан да «јола кәлмәдијини» көрдүкдә раһибләр шахталы гыш кечәләринин бириндә Хәлили монастырдан говурлар.

Хәлилин күнаһы нә иди? О дејир: «Еј кишиләр мәним күнаһым бундан ибарәтдир ки, мән сизин бәдбәхт олдуғунузу анлајырам вә сизи буховлајан зәнчирләрин ағырлығыны һисс едирәм. Еј гадынлар мәним күнаһым ондадыр ки, сизә вә ана сүдү илә бирликдә өлүм наләләри илә јоғрулмуш һәјаты әмән ушагларыныза үрәјим јанып».[92]

Монастырдан говулдугдан сонра Хәлил руһаниләрин алчаг вә икиүзлү олдуғуну даһа дәриндән баша дүшүр, онларын ич үзүнү, амансызлығыны даһа ајдын көрүр. Хәлил монастырдан говулмасына һејифсләнмир: «Бәли мән монастырдан говулдум, она көрә ки, өз әлләримлә өзүмә гәбир газмаг истәмирдим. Јаландан вә рijадан гәлбим сызылдајырды, үрәјим јохсулларын вә бәдбәхтләрин һесабына сәрмәст јашамагдан имтина етди, чаһилликдән бојун әјән халгын не'мәтләриндән ләззәт алмаг руһуму тәнкә кәтирди. Мән монастырдан говулдум, чүнки комаларда јашајанларын тикдикләри кениш отагларда бәдәним раһатлыг тапмырды, дул гадынларын вә јетимләрин көз јашлары илә јоғрулмуш чөрәји мә'дәм гәбул етмирди, игуменин диндар адамлара пулла сатдығы дуаны охумаға даһа дилим кәлмирди».[93]

Монастырдан говулмуш Хәлилә јахындакы кәндин сакинләриндән бири өз евиндә сығыначаг верир. Бундан

[92] Ч. Х. Ч у б р а н. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 143.
[93] Јенә орада, сәһ. 123—124.

хәбәр тутан кәнд шејхи Аббас һирсләнир, чамааты «кафир» Хәлили даш-галаг етмәјә чағырыр. Бојун әјмәјә, итаәтә адәт етмиш, шејх Аббасы башларынын ағасы сајан кәндлиләр Хәлили мүһакимә етмәк үчүн мејдана топлашырлар. Лакин бу јығынчагда Хәлил өз чәсарәтли вә ағыллы чыхышы илә ону мүһакимә етмәк истәјән дин хадимләрини вә онларын әлалтыларыны иттиһам вә ифша едир, «чәһаләт гурбанлары» олан мәзлум һәмвәтәнләринин көзүнү ачыр.

Хәлил халгы баша салыр ки, дин хадимләри, мәсчид вә килсәнин нүмајәндәләри олан шејх Аббас, кешиш Илјас кимиләр онлара е'тибар едилмиш мүгәддәс китаблары бәһанә едәрәк халгын вар-јохуну, малыны зәбт едән хаинләрдир, бојунларына салдыглары хачы сиври гылынч кими халгын башы үстүндә тутмуш ријакарлардыр; зәифин боғазыны јүјәнә бағлајараг өләнәчән өз дәмир пәнчәсиндә сахлајан залымлардыр. Хәлил дејир: «О, (дин хадими—*А. И.*) гартал димдикли, пәләнк пәнчәли, көпәк дишли вә әждаһа бујнузлу әчаиб бир мәхлугдур».[94]

Хәлил чамааты феодаллара вә руһани аталара гаршы үсјана галхмаға, өз һүгугларыны бәрпа етмәјә, әдаләтсизлијә вә зүлмә сон гојмаға чағырыр. «Чәһаләт әдаләтсизлијә вә гәддарлыға асанлыгла табе олур»—дејән Хәлил мүбаризә јолуну ојанмада, јүксәлишдә көрүр.

Һекајәнин гәһрәманы јалныз руһаниләри ифша етмәклә кифајәтләнмир. О, јерли һакимләрә, әмирләрә, султанлара олан нифрәтини билдирир. Шејх Аббасын әлиндән әмирә шикајәт етмәк истәјән кәндлиләрә дејир: «Әмирин јанына кетмәјин. О, әдаләтли һөкм вермәјәчәк. Чүнки јыртычылар бир-бирини дидмирләр».[95] Бунунла

[94] Ч. Х. Ч у б р а н. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 147.
[95] Јенә орада, сәһ. 254.

Хәлил көстәрир ки, дөвләт адамлары да руһанилләрлә әлбир олуб халгы сојурлар.

Хәлил ејни заманда өз мәнафеләри, бол кәлирләриндән өтрү әрәб дөвләтләрини парчалајан, «друзлары»* әрәбләрә гаршы галдыран, шиәни сүннү илә вурушдуран, күрдү бәдәвини** өлдүрмәјә тәһрик едән, мүсәлманлары христианларын үзәринә галдыран «гәрб гулдурларынын» әлејһинә дә чыхыр, һәр чүр мүстәбидлији писләјир.

Хәлил азадлыға илаһи бир гүввә кими мүрачиәт едир. О, азадлығы тәкчә Сурија вә Ливан үчүн дејил, Нилин мәнбәјиндән башламыш, Фәратын мәнсәбинә кими узанан бүтүн әрәб торпаглары үчүн арзулајыр. «Азадлыг—сәнә мәктәбләрдә үмидләрини итирмиш кәнчләр мүрачиәт едир. Килсәләрдә вә мәсчидләрдә унудулмуш китаблар сәндән имдад көзләјир. Мәһкәмәләрдә вә мәчлисләрдә сајылмајан ганунлар сәндән көмәк истәјир. Азадлыг, јазығын кәлсин бизә, бизи хилас ет... Бизим биримизин дили илә данышь. Ахы гурумуш саман бир гығылчымдан аловланыр. Өз ганадларынын курултусу илә бизим кишиләримизин биринин гәлбини ојат. Јалныз бир булуддан шимшәк чахыр, вадиләр вә јүксәкликләр ишыға гәрг олур».[96] Бу сөзләри сөјләјән Хәлил Чубранын чәсарәтлә јаратдығы үсјанкар сурәтидир. Лакин, һагг, әдаләт, азадлыг тәләб едән, халгы дирчәлишә сәсләјән Хәлил мүкәммәлликдән һәлә чох узагдыр; о, дин хадимләрини кәскин тәнгид едир, ејни заманда аллаһа вә мүгәддәс китаблара инамыны итирмир; шејх Аббас кими истисмарчылары мәһв етмәјә чалышыр, анчаг ичтимаи гурулушу

* Друзләр—шиәлијин бир голунун тәрәфдарыдырлар. Онлар аллаһын бирлијинә инанмагла јанашы, фатимиләр хәлифәси Һакимин илаһи гүввәсинә дә е'тигад едирләр.

** Бәдәви—көчәри һәјат кечирән әрәбләрә дејилир.

96 Ч. Х. Чубран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 156—157.

дағытмаг вә јенисини гурмаг идејаларындан һәлә чох узагдыр. Хәлил өз бахышлары вә арзулары е'тибарилә ингилабчыдан даһа чох ислаһатчыдыр.

«Ағлыны итирмиш Јуһәнна» һекајәсиндән фәргли олараг «Кафир Хәлил» әсәриндә Хәлили анламајан кәндлиләрә раст кәлмирик. Бурада мүәллифин јаратдығы халг образы шүурлу, нисбәтән мүбариздир. Фәһләләр Хәлили кафир, динсиз һесаб етмирләр. Онлар нәинки шејхин истәјинә табе олмаг истәмирләр, һәтта бу дин нүмајәндәсини ифша, рүсвај етмәјә чалышырлар. Хәлили динләјән кәндлиләр баша дүшүрләр ки, Хәлил онларын дили илә данышыр, онларын дәрдини сөјләјир. Хәлилин әлголуну сарымыш ипләри гыран бир кәндли чәсарәт вә ирадә долу сәслә шејх Аббаса лә'нәтләр јағдырыр: «Сән әмр етдин ки, бу кәнчин әл-голуну бағласынлар вә ону чани кими мүһакимә етсинләр. О, исә бизим гаранлыг үрәјимизи ишыгландырды вә бизим нәзәрләримизи һагг вә билик јолуна јөнәлтди... Биз бура—күнаһсызын мүһакимәсинә вә әдаләтин тә'гиб олундуғу јерә тәләсдик. Инди исә бизим көзләримиз ачылды. Көјләр сәнин дәһшәтли чинајәтләринин вә гәддар әсарәтинин үстүнү ачды».[97]

«Кафир Хәлил» һекајәсиндә кәндлиләр итаәткар көлә тә'сирини бағышламыр. Онлар Хәлилин тәрәфиндәдирләр, ону мүдафиә едирләр.

Мүәллиф һекајәни кәндин там һүгуглу ағасы олан шејх Аббасы тәсвир етмәклә башлајыр; «Дағлыг Ливанын учгар бир кәндинин сакинләри арасында шејх Аббас өзүнү рәијјәт арасында әмир кими апарырды. Онун еви мискин дахмаларын арасында пәһләван чыртданлар арасында јүксәлән кими јүксәлирди. Шејхин јашајыш тәрзи дә бу дахмаларда јашајанларынкындан сәрвәт диләнчиликдән, әхлаги исә онларын әхлагындан гүввәт зәифликдән

97 Ч. Х. Чубран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 153.

фәргләнән кими фәргләнирди».[98] Ҹүбран шејх Аббасын вә онун әлалтысы олан кешиш Илјасын шәхсиндә бүтүн әмирләри, һакимләри, митрополитләри, руһаниләри ифша едир. Әдиб јазыр: «Күбар мәншәли бир груп адам әсрләрдән бәридир ки, кешишләр вә килсә рәһбәрләри илә бирләшиб халг әлејһинә биркә фәалијјәт үчүн онларла иттифаглар бағлајыр. Хроники хәстәлијә бәнзәјән бир груп аристократлар өз чајнагларыны бәшәр ҹәмијјәтинин боғазына кечирмишдир. Бу хәстәлик јалныз о заман кечиб кедәҹәкдир ки, дүнјада ҹәһаләтә сон гојулсун вә һәр бир кишинин өз ағлы өзүнә һаким, һәр гадынын өз гәлби өзүнә каһин олсун».[99] «Кафир Хәлил» һекајәси Ҹүбранын халгын дәрракәсинә инамынын ифадәси, дининдән вә миллијјәтиндән асылы олмајараг бүтүн халглар арасында бирлијә, гардашлыға вә достлуға чағырышыдыр. Һәмишә романтизмә мејл көстәрән Ҹүбран бурада да һәјатдан наразылығыны ифадә етмиш, о заман инсанларын һәлә хәјалларына белә кәтирә билмәдикләрини өз тәхәјјүлүнүн гүввәси илә әсәриндә тәсвир етмишдир. Бу кејфијјәтинә көрә Ҹүбран XX әсрин тәрәггипәрвәр романтикләринә јахынлашыр.

Әдибин «Шејтан»[100] адлы фантастик мәнсур ше'ри дә динин ифшасына һәср олунмушдур.

Мәшһур диншүнас алим Һури Сәм'анын јеканә мәшғулијјәти «өз дин гардашларыны тамаһкарлыг күнаһындан хилас етмәк үчүн» Шимали Ливанын кәндләрини кәзәрәк моизә охумагдан ибарәтдир. Һәмин бу Сәм'ан бир дәфә јолда она раст кәлән јаралы шејтаны өлүмдән хилас едир. Һалбуки шејтан онун гәддар дүшмәнидир, пешәси шејтанын әмәлләри илә јорулмадан мүбаризә апармагдыр. Бәс нә үчүн өз моизәләри илә инсанлары шејтанын фитнәләриндән хилас едән Сәм'ан өзү шејтаны өлмәјә гомур? Ҹүбран кешишин дили илә бун белә изаһ едир, кешиш дејир: «Инди мән дүшүнүрәм ки, сән өлән кими күнаһлар да мәһв олаҹаг, онларла бирликдә исә инсаны еһтијатлы олмага мәҹбур едән мә'нәви гүввә дә јоха чыхаҹагдыр, инсанлары дуа охумаға, оруҹ тутмаға вә аллаһа итаәтә сөвг едән сәбәб арадан галхаҹагдыр. Сән јашамалысан, чүнки адамлар сәнин өлдүјүнү билсәләр даһа ҹәһәннәмдән горхмајаҹаг вә аллаһа ибадәт етмәјәҹәкләр».[101]

Һури Сәм'анын «ағлындан» вә «фәрасәтиндән» разы галан шејтан дејир: «Сән өз идракынын гүввәси илә варлығымын бу вахта кими мәнә мә'лум олмајан сәбәбини изаһ етдин... Гардашым, јахын кәл вә мәни өз евинә апар».[102] Мө'мин Һури Сәм'ан да голларыны чырмалајыб, әбасынын әтәкләрини галдыраараг шејтаны далына алыр вә евинә сары јолланыр.

Ҹүбран бу әһвалаты тәсвир етмәклә руһаниләрин әсил сималарыны ачыб көстәрмәјә чалышмышдыр. Сәм'ан үчүн шәхси рифаһы вә мәнфәәти һәр шејдән үстүндүр. О анлајыр ки, инсанлар диндар вә ҹаһил олмасалар, өз күнаһларыны јумаға чалышмајаҹаглар вә о, кәлир мәнбәјиндән мәһрум олаҹагдыр. Буна көрә дә өмрү боју шејтанла мүбаризә апармыш бу гоча аллаһ бәндәси өз дүшмәнини өлүмдән хилас етмәкдән чәкинмир.

«Пејғәмбәр» китабында да Ҹүбранын дин һаггында кениш мүлаһизәләринә раст кәлирик. Һәмин әсәрдә о, кешишләрин тә'лими, дини шәрһ етмәләри әлејһинә чыхыр. Инсанлар аллаһа инаныр, ону көзәкөрүнмәз, әлчатмаз бир варлыг һесаб едирләр. Ҹүбран исә өз алла-

98 Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 116.
99 Јенә орада, сәһ. 136.
100 Ҹ. Х. Ҹүбран. «Туфанлар», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 439.

101 Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 448—449.
102 Јенә орада, сәһ. 449.

һыны һәр јердә көрүр, онун үчүн аллаһ тәбиәтдир, чичәкләр вә ағачлардыр, күнәш вә јағышдыр. Әдиб јазыр:

«Әкәр сиз аллаһынызы танымаг истәјирсинизсә, тапмачаларын вә фәрзијјәләрин һәллинә вахт итирмәјин. Әтрафыныза бојлансаныз, аллаһын ушагларынызла ојнадығыны көрәрсиниз, бахышларынызы кениш сәмаја диксәниз, онун булудларда аддымладығыны, илдырымла гучаглашдығыны, јағышла бирликдә јерә ендијини көрәрсиниз. Диггәтлә бахсаныз, аллаһынызын чичәкли дәрәләрдән күлүмсәдијини, ағачлара галхараг ирәлиләдијини көрәчәксиниз».[103]

Ҹүбран дин әлејһинә јаздығы бүтүн һекајәләрдә һәр чүр дини тә'лимләри, истибдады вә шәр әмәлләри писләјир. Лакин гејд етмәк лазымдыр ки, јазычы өзү ахирәт дүнјасына инанырды. Руһун әбәдилији, «о дүнјадакы» һәјат һаггында онун фикирләри бә'зән зиддијјәтлидир. Руһларын әбәди јашамасы нәзәријјәсинә инанан Ҹүбран бә'зи әсәрләриндә диндар олдуғуну бүрузә верир. Онун мистик бахышларыны тәһлил едән әрәб әдәбијјатшүнасы Марун Әббуд бу нәтичәјә кәлир ки, «Ҹүбран өз руһунун бир варлыгдан дикәринә кечәрәк, һәјатын бүтүн не'мәтләриндән һәзз алараг әбәди јашајачағына үмид бәсләдијинә кәрә мистика аләминә гәрг олмушдур».[104]

«Нәсилләрин күлү вә әбәди мәш'әл»[105] һекајәсиндән көрүндүјү кими, Ҹүбран руһун бир варлыг өлдүкдән сонра дикәринә кечмәси нәзәријјәсинә мөһкәм инаныр вә өз јазычы јолдашларыны да буна инандырмаға чох чалышырды. Ҹүбран јазыр: «Өлән вә күлә чеврилән сәләфләр

---

[103] И. ән-Наури. Мәһчәр әдәбијјаты, сәһ. 113.

[104] Һәнна әл-Фахури. Әрәб әдәбијјаты тарихи, II һиссә, Москва, 1961, сәһ. 453.

[105] Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 48.

инсанын јадикарыдыр. Онларын арзулары мәһв олмур, онларын һиссләри зәифләмир. Бу арзулар вә дујғулар башга руһларда әбәди јашајыр. Гаранлыг дүшәркән күнәш батдығы вә сәһәр ачыларкән ај кизләндији кими, онлар да арабир јоха чыхыр, јахуд да сакитләшир».[106]

Ҹүбранын фикринчә, инсанын руһу өлмүр, анчаг бәдәни өлүр. Онун руһу башга бәдәнләрдә чанланыр ки, кечмишдә наил ола билмәдији әмәлләри јени өмүрдә һәјата кечирсин.

Јухарыда адыны чәкдијимиз һекајәнин гәһрәманы Насан Ибн әл-Қаһин мәшһур бир руһанинин оғлудур. О, адлы-санлы шәхсин гызыны севир. Нәсанын севкилиси хәстәләнәрәк вәфат едир, анчаг өлүм ајағында ону инандырыр ки, бу онларын сон көрүшү дејилдир, бу бөјүк дүнјада онлар јенә дә көрүшәчәкләр. Севкилисинин өлүмүндән сонра Насан доғма шәһәри тәрк едир, сәһрада вәһши һејванларын арасында јашајыр. Мүәллиф јазыр ки, севкилиләр ерамыздан әввәл 116-чы илдә јашамыш, һәмин илин пајызында Суријанын ән көзәл шәһәрләриндән олан әш -Шәмсдә* Насанын севкилиси вәфат етмишдир. Әсрләр кечдикдән сонра 1890-чы илин баһарында Насан вә онун севкилиси јенидән дүнјаја кәлирләр. Инди Насанын руһу бир чобанын, севкилисининки исә бир кәндли гызынын бәдәниндәдир. Онлар Бәәлбәк шәһәринин харабалыгларында көрүшүрләр. Бурада Насан түтәк чала-чала гојун отарыр. Јенидән бир-биринә мејл, мәһәббәт һисс едән бу ики кәнч елә бил узун сүрмәјән јухудан ојанмышлар. Онлар доғма шәһәрләрини танија билмирләр. Бәәлбәк диварларындакы инчә рәсмләр силиниб кетмиш, көзәл сүтунлар учулуб дағылмышдыр. Лакин

---

[106] Ҹ. Х. Ҹүбран. «Чәмәнләр кәлини», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 45.

* Әш-Шәмс—Бәәлбәк шәһәринин дикәр адыдыр.

бүтүн бунлар севкилиләри нараһат етмир, онлар јенидән һәјата гајытдыглары вә бир-биринә говушдуглары үчүн һәдсиз дәрәчәдә хошбәхтдирләр. Насан дејир: «Будур, бизим руһумуз јенидән бу һәјата гајытды ки, биз мәһәббәтин ләззәтини дадыб, кәнчлијин әзәмәтинә һөрмәт бәсләјәк».[107]

Мүһаҹирәтдә јашајан дикәр бөјүк јазычы, һазырда бүтүн әрәб дүнјасында мәшһур олан Михаил Нүајмә дә «руһун өлмәзлији» идејасынын тәрәфдары иди. Онун «لقاء» («Көрүш») повестиндә дә «варлығын вәһдәти» нәзәријјәси тәблиғ олунур. Лакин евләнмәни мәһәббәтин мүтләг хошбәхтлији сајан Ҹүбран өз гәһрәманларыны јенидән көрүшүб евләнмәк үчүн дирилдирсә, платоник, мә'нәви мәһәббәти һәр шејдән үстүн тутан Нүајмә белә һесаб едир ки, «Мәһәббәт бир оддурса, евләнмәк ону күлә чевирир». Буна көрә дә онун гәһрәманлары мин илләр кечдикдән сонра јенидән көрүшмәк үчүн ҹанланаркән арзуладыглары сәадәтә чатмадан өлүрләр.

Вәтәндән, ана торпағындан узаг дүшмүш Ҹүбран өз руһунун да јенидән ҹанланаҹағына үмид едирди. Икинҹи дәфә бу руһ һиҹрәтдә, јад Америкада дејил, Ливанда јашајаҹагды. Һеч дә тәсадүфи дејил ки, вәтән һәсрәти, узагларда галмыш доғма јурдун тәрәннүмү Ҹүбран јарадыҹылығында мүһүм јер тутур. Ҹүбран өз вәтәнини нә вәзијјәтдә—јохсуллуг, еһтијаҹ, ҹәһаләт, савадсызлыг вә әдаләтсизлик кирдабында гојуб кетдијини јахшы билирди. О, доғма јерләри, өз халгынын адәт вә ән'әнәләрини, Ливан маһныларыны һәмишә мәһәббәт һисси илә хатырлајырды. Јазычы вәтәнә гајытмаг арзусу илә јашајырды. О, һәмкары Нүајмәјә дејирди: «Биз мүтләг доғма торпаға, Ливанын вадиләринә гајыдаҹағыг. Биз орада јазыб-јарадаҹағыг. Биз сахта мәдәнијјәтин әсил сифәтини ифша едәҹәјик».[108]

107 Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 56.

Ҹүбранын өз вәтәнинә сәдагәти вә мәһәббәти әдибин бир чох әсәрләриндә нәҹиб һиссләрлә ифадә олунур.

«Сизә өз Ливаныныз, мәнә исә мәним Ливаным»[109]— Ҹүбранын Ливана һәср етдирдији ән көзәл мәнсур ше'рләриндән бири белә адланыр.

Бурада Ҹүбран вәтәнә, онун өвладларына, онун тәбиәтинә сәдагәтини ифадә едир. Онун үчүн Ливан ән көзәл тәбиәт һадисәләриндә, ән нәҹиб инсан кејфијјәтләриндә тәҹәссүм олунур:

«Мәним Ливаным мави сәмаја баш галдыран әзәмәтли дағлар демәкдир.

Мәним Ливаным илһамлы фикир, аловлу дујғу, фәзанын пычылдадығы ән үлви сөздүр.

Мәним Ливаным гушларын нәғмәси, чинар будагларынын хышылтысы, мағараларда түтәк сәси демәкдир.

Мәним Ливаным сујун һамар сәтһиндә әкс олунан садә вә чылпаг бир һәгигәтдир, о мәним гаршымда сакит чөһрәсиндә севинҹ тәбәссүмү илә ҹанланыр.

Мәним Ливаным ҹаванларын шүҹаәти, кишиләрин гәтијјәти вә гоҹаларын мүдриклији демәкдир»[110].

Ҹүбран јалныз кәндлиләри, чобанлары, бағбанлары, бәнналары, тохуҹулары, «халг маһнылары гошан» шаирләри, буғда бичән әкинчиләри, дәрз бағлајан гадынлары, тут ағаҹлары бәсләјән аталары, ипәк тохујан аналары өз вәтәнинин һәгиги өвладлары һесаб едир. О јазыр: «Бунлар һәгигәт јолу илә көзәллијә вә камиллијә доғру мөһкәм аддымлајан инсанлардыр»[111].

108 Н. Сәррач. «Гәләмләр бирлији»нин шаирләри, сәһ. 303.

109 Ҹ. Х. Ҹүбран. «Көзәлликләр вә гәрибәликләр», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 310.

110 Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 510—511.

111 Јенә орада, сәһ. 513.

Ҹүбран өзүнүн мәһсулдар торпағы, онун ишкүзар өвладлары илә фәхр едир вә бу ифтихар она севинч вә раһатлыг кәтирир.

«Әбәдилик вә милләт»[112] мәнсур ше'риндә Ҹүбран Сурија мүрачиәт едир, онун муасир мискин вәзијјәтиндән данышыр, тезликлә ојаначағына, хошбәхт кәләҹәји олачағына инандығыны билдирир: «Еј Сурија, сән өз гоншуларына—Мисирә, Ирана, Јунаныстана бәнзәјирсән, онларын да сәнинки гәдәр сүрүләри вә сәнинки кими отлаглары вардыр, сәнин тәнәззүл адландырдығын исә дәрин бир јухудур, онун ардынча ојанма вә әмәк кәләҹәкдир»[113].

«Күнәш алтында»[114] ше'риндә исә әдиб өз һәмвәтәнләринә мүрачиәт едәрәк инамла дејир: «Инди сән баша дүшүрсән ки, һәјатын манеәләринә бахмајараг, инсан руһу ишыға доғру чан атыр[115].

Јазычынын вәтәнә һәср етдији ән тә'сирли әсәри һеч шүбһәсиз, «Әзизләримин өлүмү»[116] һекајәсидир. О, Ливанда вә Суријада түғјан едән ачлыг күнләриндә јазылмышдыр.

Биринчи дүнја мүһарибәси илләриндә, Сурија вә Ливан Османлы империјасынын әсарәти алтында оларкән бу өлкәләр әрзаг чатышмазлығындан әзаб чәкирди, халг дәһшәтли ачлыға мә'руз галмышды. Әһалинин хејли һиссәси мәһв олмушду. М. Нуаімә өз хатирәләриндә вәтәнин бу ағыр күнләрини белә тәсвир едир: «Ачлыг адамларын үзәринә һәр тәрәфдән һүчум чәкирди. Инсанлар ән әзиз шејләрини бир парча чөрәјә дәјиширдиләр

112 Ҹ. Х. Ҹүбран. «Көз јашы вә тәбәссүм», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 263.

113 Јенә орада, сәһ. 264.

114 Јенә орада, сәһ. 278.

115 Јенә орада, сәһ. 279.

116 Ҹ. Х. Ҹүбран. «Туфанлар», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 418.

ки, өмүрләрини даһа бир нечә дәгигәлијә узатсынлар. Нә пулу, нә дә варидаты оланлар јолларда чөрәк гырынтылары вә ачындан өлмүш һејванлары ахтарырдылар—бунунла онлар өлүмә галиб кәлмәк истәјирдиләр. Торпаг да нә бир ағач, нә бир от битирирди. Вәзијјәт дәһшәтли иди. Әр билмирди ки, арвады һарададыр, ана билмирди ки, ушаглары һарададыр... Бәлкә дә онларын ҹәсәдләри јоллара сәрилмишди, јахуд гар алтында галмышды»[117].

Һәмин бу дөврдә Суријанын вә Ливанын ачлыг чәкәнләринә көмәк мәгсәди илә Американда мүһаҹирләр арасында мүхтәлиф комитәләр јарадылырды. Вашингтонда «Азад Сурија» ҹәмијјәти тәшкил олунмушду. Мөвҹуд олдуғу бүтүн илләр әрзиндә Ҹүбран вә Нуајмә онун үзвләри идиләр.

«Әзизләримин өлүмү» һекајәсиндә Ҹүбран ачлыгда һәлак олмуш һәмвәтәнләринә јас тутур, онлара көмәк едә билмәдијинә, һәмин ағыр күнләрдә онларын јанында олмадығына тәәссүфләнир вә мәһзунлугла јазыр:

«Әкәр мән дә әзизләримлә бирликдә ачлыг чәксәјдим, мәшәггәт чәкән халгымла бирликдә мәшәггәт чәксәјдим, күндүзләр бу гәдәр гәлбим сыхылмазды, кечәләр исә көзләримә бу гәдәр зүлмәт чөкмәзди. Чүнки дәрд-гәми вә чәтинликләри өз халгы илә бирликдә чәкәнләр әзаб-әзијјәт көрсәләр дә, ән јүксәк тәсәлли тапырлар. Онлар гәлбән фәхр едирләр ки, күнаһсыз адамларла бирликдә һәлак олурлар»[118].

Мүбаризә апармадан, гәддар һөкмдарлара гаршы үсјана галхмадан мүтиликлә һәлак олмуш һәмвәтәнләринин итаәткарлығы Ҹүбраны дәриндән һәјәҹанландырыр вә нараһат едирди.

117 М. Нуајмә. «Јетмиш иллик», II һиссә, сәһ. 39—40.

118 Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 418.

Әсәрин сонунда мүәллиф суријалы гардашларындан сорушур: «Биз јенәдәми шүбһә едәҹәјик, фәалијјәтсиз галачағыг, һәјатын хырда вә әһәмијјәтсиз ҹәһәтләринә ујуб бу бөјүк бәланы унудаҹағыг?»[119].

Јазычы әрәбләри «күндүз ишығында да, кечә сукутунда да азадлыг уғрунда мүбаризә апармаға чағырыр.

Ҹүбранын бүтүн әсәрләриндә өзүнү көстәрән һуманизми мүһарибә әлејһинә јаздығы һекајәләриндә даһа ајдын һисс олунур. Јазычы милјонларла күнаһсыз инсанын өлүмүнә баис олан мүһарибәјә нифрәт етдијини билдирир.

«Дәнизин гызлары»[120] адлы нағылвары фантастик мәнсур ше'риндә су пәриләри дәниздә батмыш бир кәнҹин көјнәјинин ҹибиндән мәктуб тапырлар. Бу онун севкилисинин мәктубудур. Һәмин гыз милләт гаршысында борҹуну вермәк үчүн нишанлысыны ондан ајырмыш әдаләтсиз мүһарибәјә лә'нәтләр јағдырыр. Ҹүбран мүһарибәнин амансыз вә әдаләтсиз олдуғуну бу гызын сөзләри илә тәсвир етмишдир:

«О нә борҹдур ки, севкилиләри бир-бириндән ајырыр, гадынлары дул, ушаглары исә јетим гојур? О нә вәтәнпәрвәрликдир ки, ән әһәмијјәтсиз сәбәбләр үзүндән мүһарибә төрәдиб өлкәни фәлакәтләрә дүчар едир? О нә борҹдур ки, бәдбәхт кәндлини чәкиб апарыр, нәҹабәтли аиләләрин фәрзәндләриндән исә јан кечир? Әкәр борҹ халглар арасында сүлһүн зиддинәдирсә, вәтәнпәрвәрлик инсан һәјатынын сакитлијини позурса, јахшысы будур, нә борҹ олсун, нә дә вәтәнпәрвәрлик»[121].

«Мүһарибә вә кичик халглар» адлы аллегорик һекајәсиндә («Сәләф» мәҹмуәсиндәндир) дә Ҹүбран инсанлары сүлһә вә достлуға чағырыр. Ики тамаһкар гарталын бир-бирини диддијини көрән гојун өз гузусуна дејир: «Көрәсән бу дидишәнләр һеч утанырлармы, мәкәр бир-бирилә сакит јашамаг үчүн онлара јер гәһәтдир? Дуа елә, көрпә балам, дуа елә ки, сәнин ганадлы гардашларын сүлһә кәлсинләр».

Әдибин мүһарибә вә сүлһ мәсәләләринә реалист мүнасибәт бәсләмәси нәтиҹәсиндә һәр ики әсәр, сүжетинин фантастик олмасына бахмајараг, күнүн һадисәләри илә сәсләширди.

«Сүлһ»[122] мәнсур ше'ри дә сүлһ мөвзусуна һәср олунмушдур. Ҹүбран јер үзүндә әбәди сүлһ бәргәрар олунмасыны арзулајыр ки, севкилиләр бир-бириндән ајрылмасынлар, ушаглар вә аналар әзаб чәкмәсинләр, инсан ағлынын вә әмәјинин гүдрәти илә јаранмыш көзәл әмәлләр пуча чыхмасын. О, арзу едир ки, «сүлһ мүбарибәнин оғурлајыб апардыгларыны гајтарсын вә инсанпәрвәрлик тамаһкарлығын гәсб етдикләрини кери кәтирсин».

Даим әрәб дилинин вә әдәбијјатынын мүгәддәраты илә марагланан Ҹүбран һәм классик, һәм дә мүасир әрәб әдәбијјатыны дәриндән билир вә гијмәтләндирирди. О, әдәбијјатын вә әрәб дилинин бир сыра мүһүм мәсәләләринә өз әсәрләриндә хејли јер вермиш, әрәб әдәбијјатыны зәнкинләшдирмәк вә дили сафлашдырмаг үчүн әлиндән кәләни етмишдир.

Бир чох дикәр мүһаҹир јазычы кими, Ҹүбран да әрәб дилинин дурғунлуғу, дилдә ән'әнәвилик вә тәглидчилик әлејһинә чыхыш едир. Мәсәлән, «Әрәб дилинин кәләҹәји»[123] сәрлөвһәли мәгаләсиндә о, әдәбијјатда сөзләрин

[119] Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 420.
[120] Јенә орада, сәһ. 246.
[121] Ҹ. Х. Ҹүбран. «Гаршыда кедән» («Гырылмыш ганадлар» мәҹмуәси, әрәб дилиндән тәрҹүмә), Москва, 1962, сәһ. 148.

[122] Ҹ. Х. Ҹүбран. «Көз јашы вә тәбәссүм», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 306.
[123] Ҹ. Х. Ҹүбран. «Көзәлликләр вә гәрибәликләр», әсәрләри күллијјаты, сәһ. 544.

көзәллијини вә чүмләләрин бәр-бәзәјини башлыча мәсәлә һесаб едән јазычылары вә шаирләри тәнгид едир. Чүбран лүғәт пәрәстишкарларынын, өз әсәрләрини классик әдәбијјатын нүмунәләри—Насыф әл-Јазычынын «ميمع المحرين» («Ики дәнизин бирләшмәси»), әл-Мүвејлиһанын «حدیی عیس ان خشام» («Иса ибн Хишамын һекајәти») әсәрләри вә башга нүмунәләр үзәриндә гуран јазычыларын әлејһинә чыхырды.

Бу мәгаләсиндә Чүбран һәмчинин драм әсәринин дилиндән данышыр, нәср вә поезија дили арасында сәдләри гырмағы тәләб едир. О, белә һесаб едир ки, нәср әсәринин дә дили ше'р дили кими рәван, зәриф вә анлашыглы олмалыдыр. Әдиб јазычыларын садә вә баша дүшүлән дилдә јазмаларынын тәрәфдары иди. О дејирди ки, садә дил һәмишә көзәлдир, чүнки охучу ону баша дүшә билир. Чүбран јазыр: «Дил чәмијјәтдә милләтләрин вә ја ајрыча бир милләтин јаранмасы тәзаһүрләриндән биридир. Јарадычы гүввә зәифләјәндә исә дил өз инкишафыны дајандырыр вә дүшкүнлүк вәзијјәтинә, үзүнтүлү вә сөнүк бир шәклә дүшүр. Әрәб дилинин кәләчәји гајғыдан асылыдыр. Әкәр әрәб дилиндә данышан чәмијјәтдә белә бир гајғы оларса, дилимизин кәләчәји дә кечмиши кими әзәмәтли олар.[124]

Чүбран јад өлкәдә јашамасына бахмајараг, өз јарадычылығында әрәб дилинин бүтүн мәзијјәтләрини горујуб сахлаја билмишди. Бу кејфијјәт јашлы нәсилдән олан бир чох дикәр мүһачир әрәб јазычысына хас иди. И. Ј. Крачковски јазыр: «Сијаси мүстәгиллик чохдан итирилмиш, дини әлагәләр позулмушду. Әрәбләрин һамысы* јалныз дили көз бәбәји кими горујурду. Онлар дәнизләр

---

[124] Ч. Х. Чубран. Әсәрләри күллијјаты, сәh. 544.

* Америкада олан мүһачир әрәбләр нәзәрдә тутулур.

архасында кәзиб-долашаркән өз дилләрини мүдафиә етмишдиләр».[125]

Чүбран даима истәр мүһачирәтдә олан, истәрсә дә, әрәб өлкәләриндәки јазычылары халга хидмәт етмәјә, милләтин гајғысына галмаға чағырыр. «Гәлбим өз мәһсулларынын ағырлығындан инләјир»[126] мәнсур ше'риндә о өз исте'дадыны, өз усталығыны—рәссамлыг вә јазычылыг мәһарәтини инсанлара, бәшәријјәтә тәклиф едир. Чүбран билир ки, шаирин вә јазычынын, рәссамын вә мүтәфәккирин јаратдығы әсәрләр инсанлар үчүн мә'нәви гидадыр. Бу «гида» исә елә олмалыдыр ки, адамлар ону һәвәслә гәбул етсинләр. Халг јазычыны баша дүшмәлидир, әкс тәгдирдә исә онун әсәрләри охунмур, онун китабларынын јанындан лагејдчәсинә өтүб кечирләр. Чүбранын фикринчә, бу, шаир, насир вә рәссам үчүн ән бөјүк фачиәдир. Әдиб јазыр: «...Белә бир вәзијјәтә дүшмәкдәнсә, сәдәгә вериләчәјинә үмид бәсләјәрәк титрәк әлләрини ирәли узадан диләнчи олмаг вә ја һамы тәрәфиндән унудулмуш гоча бир шикәст олмаг даһа јахшыдыр».[127]

Чүбран белә бир нәтичәјә кәлир ки, инчәсәнәт вә әдәбијјат да өз нөвбәсиндә онлары лајигинчә гијмәтләндирмәји бачаранлара мәхсус олмалыдыр. Инчәсәнәт вә әдәбијјат чаһилләрә вә е'тинадсызлара хидмәт етмәмәлидир. О дејир: «Аиләсиндә һамынын кар олдуғу лагејд бир саһибин күмүш симли чалғы аләти олмагданса, кечи дырнагларынын тапдаладығы сыныг гамыш олмаг даһа јахшыдыр».[128]

---

[125] И. Ј. Крачковски. «Америкада әрәб әдәбијјаты», сәh. 3.

[126] Ч. Х. Чубран. «Көзәлликләр вә гәрибәликләр», әсәрләри күллијјаты, сәh. 489.

[127] Ч. Х. Чубран. Әсәрләри күллијјаты, сәh. 489.

[128] Јенә орада, сәh. 490.

Ҹүбран ибн Синанын, Ҹорчи Зејданын, ибн әл-Фарисин вә бир сыра дикәр көркәмли әрәб јазычы, алим вә мүтәфәккирләринин һәјат вә јарадычылығына һәср олунмуш мәгаләләр дә јазмышдыр.

* *
*

Ҹүбранын актуал мөвзуларда јазылмыш дәрин мәзмунлу әсәрләри кениш шөһрәт газанмышдыр. Бу әсәрләр јүксәк бәдии кејфијјәтләри илә фәргләнир. Зәнкин тәхәјјүл, инсан һәјатынын вә варлығынын сирләрини экс етдирән дәрин вә нүфузедичи символизм, тәбиәтә мәһәббәт—бүтүн бунлар Ҹүбран јарадычылығынын мәзијјәтләридир. Ҹүбранын өз тәсвир методу, өз гаврама јолу, өз тәхәјјүл габилијјәти вардыр.

Әдибин әсәрләри мүгајисәләр вә тәсвирләрлә зәнкиндир. О, аталар сөзү вә зәрб-мәсәллләрдән тез-тез истифадә етмишдир ки, бу да мүәллифин дәрин билијинин вә кениш дүнјакөрүшүнүн әламәтләридир. Ҹүбран аталар сөзләриндән вә зәрб-мәсәлләрдән өз әсәрләринин бәдии дәјәрини артырмаг һәвәсиндән даһа чох, әсәрдәки бу вә ја дикәр образы, јахуд идејаны даһа дәгиг ачыб көстәрмәк үчүн истифадә етмишдир.

Ҹүбранын әсәрләриндә мүгајисәләрә тез-тез раст кәлирик. Мүәјјән бир әшјаны она бәнзәр әламәтләри олан башга бир әшја илә тутушдурмагла мүәллиф өз фикирләрини даһа габарыг изаһ едир ,она истәдији чаларлары верә билир. Ҹүбранын мүгајисәләри керчәклијин даһа дәгиг, парлаг вә образлы экс етдирилмәсинә имкан верир.

Мәсәлән, «Гырылмыш ганадлар» повестиндә мүәллиф јашыл үзлү креслода отурмуш ағ палтарлы Сәлманы ағ занбаг күлүнә бәнзәдәрәк јазыр: «...О, мәним гаршымдакы јашыл ипәкдән үз чәкилмиш креслода әјләшди. Ағ

палтарында Сәлма мәнә сәһәр меһинин тә'сириндән өз саплағыны отларын үзәринә әјмиш ағ занбағы хатырладырды».[129]

Бә'зән исә јазычы гаршылашдырмалар јолу илә мүгајисәләр апарыр. Буна бир нечә мисал көстәрәк:

«Јараланмыш аһу сүрүдән ајрылыб мағарада кизләниб сағаланадәк, јахуд өләнәдәк орада галдығы кими, мәним дә гүссә долу гәлбим тәнһалыгда вә јалгызлыгда раһатлыг ахтарыр».

«Гартал өз балаларынын хасијјәтинә бәләд олдуғу кими, мән дә сизин һәрәкәтләринизи анлајырам» вә с.

Ҹүбран өз әсәрләриндә бә'зән бүтөв парчалары параллелчилик принсипи үзрә гурмушдур.

Әдибин әсәрләри тәбиәтин, онун ајры-ајры әламәтләринин, һадисәләринин, тәзаһүрләринин тәсвири илә зәнкиндир. Лакин бу тәсвирләр нә гәдәр узун олса да, дарыхдырычы дејилдир. Ҹүбранын тәсвирләриндә зәнкин фантазија, дәрин фикирләр вардыр. О, тәсвир устасыдыр. Ән-Наури јаздығы кими, онун тәсвирләри «инсаны мәфтун едир, бунлар поезија зирвәсиндә дуран поезијадыр. Дујғулары вә гәлби дәринликләринә гәдәр титрәдир, севинч вә мәфтунлуг јарадыр».[130] «Ана» сөзүнүн мә'насынын тәсвир олундуғу парчаны мисал кәтирсәк, јазычынын бәдии исте'дадынын бу ҹәһәти һаггында там тәсәввүр әлдә етмәк мүмкүндүр:

«Ана»—бу, инсан додагларындан индијәдәк чыхмыш олан ән зәриф сөз вә ән нәвазишли хитабдыр. Мәһәббәтлә вә үмидлә долу олан бу кичик сөз инсан гәлбинин нәвазишини вә еһтирасыны өзүндә тамамилә топламышдыр. Ана һәјатын дирәјидир, о, кәдәрләнәндә тәсәлли верир, руһдан душәндә үмид јарадыр, бәдбинлијә гапыланда

[129] Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 182.
[130] И. ән-Наури. Мәһҹәр әдәбијјаты, сәһ. 121.

гүввәни артырыр; о, меһрибанлыг, мәрһәмәт, рәһм вә шәфгәт мәнбәјидир, ким анасыны итирирсә, о, синәсинә башыны гоја биләҹәји бир адамы, көзләри илә горујан вә әлләри илә хејир-дуа верән бир адамы итирир».[131]

Биз Ҹүбранын јарадыҹылығында риторик суаллар үзәриндә гурулмуш әсәрләрә раст кәлирик. Мәсәлән, «Туфанлар» мәҹмуәсинә дахил олунмуш «Мә'бәд гапысы ағзында» мәнсур ше'ри вә бир сыра башгалары бу үслубда јазылмышдыр.

Јазычынын дили садә, анлашыглы вә мә'налыдыр. Ҹүбран сөз ојнатмағы һеч заман севмәмишдир? О, тәсвир үчүн лазым олан сөзләри халгын ҹанлы данышыг дилиндән сә'јлә сечиб көтүрүр, тәсадүфи вә мүвәггәти ифадәләри әсәрләринә дахил етмирди. Ҹүбран әрәб дилинин тәмизлији уғрунда, онун баша дүшүлмәјән, мүрәккәб ифадәләр вә тәркибләрлә долдурулмасына гаршы мүбаризә апарырды.

Ҹүбранын јарадыҹылығы әрәб әдәбијјатынын парлаг бир сәһифәсини тәшкил едир. Онун һәјат вә фәалијјәти һаггында сөһбәти јекунлашдыраркән гејд етмәк лазымдыр ки, эталәтин вә ҹәһаләтин ифшасы, азадлығын буховланмасы әлејһинә е'тираз, дини еһкамлара гаршы чыхмаг, һәјатдан вә онун иҹтимаи нормаларындан наразы галараг бә'зән реаллыг аләминдән сеһрчилик аләминә, хәјал вә фантазија аләминә гачмагда, мәдәнијјәтдән узаглашыб тәбиәтдә пәнаһ тапмагда вә онунла говушмаға чалышмагда өзүнү көстәрән мә'јуслуг Ҹүбранын јарадыҹылыг јолунун характерик мәрһәләләри, онун әсәрләринин әсас хүсусијјәтләридир. Мәһәббәт көзәлликләринин васфи, көзәллик категоријасыны илаһиләшдирмәк ҹәһдләри дә Ҹүбран јарадыҹылығы үчүн сәҹијјәви әламәтләрдир. Ҹүбран бүтүн бәшәријјәтә хидмәт көстәрмәји өз јарадыҹылығынын мәгсәди һесаб едирди.

Ҹүбранын бүтүн бу хүсусијјәтләри ону мүһаҹирәтдә романтик әрәб әдәби мәктәбинин банисинә чевирмишдир. Әдибин ардыҹыллары Әрәб Шәрги өлкәләриндә инди дә мәһсулдар јазыб јарадырлар.

---

131 Ҹ. Х. Ҹүбран. Әсәрләри күллијјаты, сәһ. 209.

Имангулиева Аида Насир кызы

ДЖЕБРАН ХАЛИЛ ДЖЕБРАН

на азербайджанском языке)

Нәшријјат редактору *С. Гәнбәрова*
Бәдии редактору *Ф. Сәфәров*
Техники редактору *Т. Һәсәнова*
Корректору *Ш. Кәримова*

Чапа имзаланмыш 18/III-1975-чи ил. Кағыз форматы 84×108 1/32. Кағыз вәрәги 2,25. Чап вәрәги 7,56. Һес.-нәшријјат вәрәги 30. ФГ 00688. Сифариш 441. Тиражы 2000. Гијмәти 30 гәп.

Азәрбајчан ССР Назирләр Совети Дөвләт нәшријјат, Полиграфија вә Китаб Тичарәти Ишләри Комитәсинин Гызыл Шәрг" мәтбәәси. Бакы, Һәзи Асланов күчәси, 80.

30 гэп.